

AHMED HİKMET MÜFTÜOĞLU, HAYATI VE SAN'ATI

Fevziye Abdullah

Edebiyatımızın Tanzimat devri'nde Ahmed Midhat, Şâmî Paşazâde Sezaî, Nâbîzâde Nâzım tarafından ilk örneklerini veren avrupai küçük hikâyeye nev'i Servet-i fünuncular zamanında daha çok ehemmiyet kazanmış ve inkişaf etmiştir; bu devirde Ahmed Râsim, Hüseyin Rahmî, Hâlid Ziya, Mehmed Rauf, Hüseyin Cahid v.b. şahsiyetlerin yanında, Ahmed Hikmet'i de görürüz.

Ahmed Hikmet'e Türk edebiyatı tarihinde yer kazandıran, bir-iki terceme eseri, mahdud sayıda şiirleri, makale ve musahabeleri değil, gerek mevzû' ve tertip, gerek dil bakımından nev-i şahsına münhasır, ictimaî, bilhassa vatanî hikâyeleridir.

Biz bu yazımızda, hayatı ve eserleri hakkında esaslı bir tedkik neşredilmemiş olan, Ahmed Hikmet'in hayatını ve kronolojik bir tasnife tabi' tuttuğumuz her nevi'deki eserleri vasıtasıyla san'atını, bilhassa küçük hikâyeye sahasında geçirdiği tekâmülü aydınlatmağa çalışacağız. Onun, eserlerini tamamladığı tarihi kaydetme gibi güzel bir itiyada sahib olması veya yazdıktan sonra hemen neşri, fikir ve san'at hayatındaki inkişafını, geçirdiği tahavvülleri müsbet bir tarzda önümüze sermektedir. Bu müsbet yoldan yürüyerek, makalemizin 1. bölümünde *yetiştigi muhit ve hazırlık devresi* üzerinde duracağız; 2. bölümün A. fıkrasını *Haristan ve Gülistan* (1893-1900), B. fıkrasını ise *sekiz yıllık sükût devresi* (1900-1908); *Çağlayanlar* (1911 - 1922) III. bölümü; *muhtelif karakterleri ve şöhreti* ise, IV. kısmı teşkil edecektir. Bu arada, sırası geldikçe hayatından, *Haristan ve Gülistan*'la *Çağlayanlar* dışında kalan küçük hikâyelerinden, basılmış, basılmamış diğer nevi'lerdeki yazılarından da bahsedeceğiz.

I

Yetiştigi Muhit ve Hazırlık Devresi

Ahmed Hikmet, baba ve ana tarafından Mora'lı bir aileye mensuptur. Ceddinin babası Mora'lı ve Müftizâde Hâfız Hacı Ahmed Efendi-

dir; onun oğlu Abdülhalim Efendi Mora müftülüğünde bulunmuştur ve Ahmed Hikmet'in dedesi, Yahya Sezâî Efendi'nin babasıdır. Bilgili bir kimse olan Abdülhalim Efendi'nin şiirle de iştiğal ettiği söylenirse de, bunlar bize kadar intikal etmemiştir. Mora isyanı sırasında gaze bulanarak yakılmak suretiyle Rumlar tarafından öldürülen Abdülhalim Efendi'nin eserlerinin de bu arada zayi olduğu muhtemeldir.

Abdülhalim Efendi'nin bu fevzi ölümü esnasında bir yaşında bulunan Yahya Sezâî Efendi, annesi ile birlikte İstanbul'a hicret etti; burada akrabalarının, bilhassa Ne ip Efendi oğlu, yâni amuczâdesi Samî Paşa ailesinin himayesinde büyüdü. Kalemde yetişip, bir ara kapu kethüdahlığı ettikten sonra, 1274 (1858) de Evkaf Mektupculuğun'da Girid kapu kethüdahlığı'nda bulundu. Aslen Mora'lı ve Halvetî şeyhlerinden Şeyh Ahmed b. Şeyh Tâhir Efendi'nin kızı ile evlendi. İki def'a evlenen Yahya Sezâî Efendi'nin çocuklarından altısı, kendisi hayatta iken ölmüş, bunlardan üçünü birden 1285 Zilhiccesi'nin 8-15 inci (22-29 Mart 1869) günleri arasında, kuşpalazı salgını yüzünden kaybetmiştir. Yahya Sezâî Efendi'nin, oğlu Ahmed Hikmet'in doğumunu (3 Rebiülevvel 1277=3 Haziran 1870, cuma), kendi yazısı ile kaydettiği cümlelerdeki neş'eli ifadesinden, felâketini hafifleten bir sevinç vesilesi saydığı da hissedilmekte dir.

Ahmed Hikmet yedi yaşında iken babasını kaybetti (23 Cemaziülâhır 1294=5 Temmuz, 1877); annesi ile ağabeğisi Refik Bey'in himayesinde yetişti. İlk tahsilini Dökme siler'deki Mahalle mektebinde görmüş, Aksaray'daki Mahmûdiye Vakıf Rüşdiyyesine, soğukçeşme Askerî Rüşdiyyesi'ne devamdan sonra, Hariciye mesleğinde çalışmak düşüncesiyle, Galatasaray Lisesine kaydedilmiştir. Bilâhire ağabeğisi Refik Bey'in bacanağı olan Tefvik Fikret ile münasebeti, bu talebeği zamanından başlar.

Ahmed hikmet, edebiyatla meşgul olmuş, bu sahada çeşidli eserler vermiş şahsiyetlerin sayısı az olmayan bir aileye mensuptur; annesinin şeceresi, mutasavvıf şair Niyazî-i Mısrî'ye müntehî olduğu söylenilir; babası Yahya Sezâî Efendi'nin bilhassa tasavvufî şiirler yazdığını, basılmamış küçük divanının dikkate şayan olduğunu, şiirlerinin - lisan husûsundaki ihmâller bir tarafa bırakılacak olursa - fikir ve hayâl bakımından bir kıymet ifade ettiğini Celâl Sâhir kaydeder. Babası ile amuca çocukları olan Samî Paşa ailesinden de, birçok münşilerin, şairlerin yetiştiği mâlûmdur. Bunlardan çıkan netice, Ahmed Hikmet'in, temayüllerini edebiyat sahasına çekmeğe elverişli bir muhitte yetişmiş olmasıdır; bu temayülün, Galatasaray Lisesine devam ettiği yıllarda belirmediğini görüyoruz: Mektebe gidip gelirken Beyoğlu-

'nun rengârenk camekânları ve Beyoğlu hayatı onu uzun-uzun düşündürür, oyalardı; hattâ, bu yüzden yoluna devam edemediği için lalâsından azar işittiği de olurdu. Bu merak - kendi ifadesine göre - onda etrafı tetkik ve herşeyin hakikatini arama itiyadını uyandırmıştı. Görüp işittiklerini başkalarına da nakletmek isteği, onu ilerisi için yazmağa hazırlayan ve bir hikâyeci yapan temayüllerin ilk parıltılarıdır. Dördüncü sınıfta iken, edebiyat vazifesi olarak hazırladığı bir hikâyesi, mektep müdürü İsmail Hakkı Bey'in dikkatini çekti ve takdirini kazandırdı¹. Galatasaray'da son sınıf talebesi bulunduğu sırada, Kemal'in ölümü üzerine, 20 Teşrinisanî 1306 (1890) de *Namık Kemal'e Mersiye* adlı bir şiir yazdı; bu manzûme, Ahmed Hikmet'in elimize geçen manzûmelerinin en eskisidir; Henüz onsekiz yaşında iken, oldukça düzgün şiir yazabildiğini gösterdiğinden kayde değer².

Yâd-ı hierânî kalb-i millette,
Bâis-î hüzn-i bî-hemâl oldu.
Benzedî bir şehîde ... Gurbette;
Her bir âhın sonu Kemâl oldu,
İsminî saklıyor dil-î âlem,
Cisminî etse dē ecel imha,
Rûh-ı ulviyyetin semâ- peymâ,
Secdeler eylesin zekâ ve dehâ
Meşh d-î rûhunâ.. Edip mâtem.

İ'tilâ eyledin o rütbe ki sen,
'Arş-ı â'lâ'yı eyledin mesken.

Toprak âgûşunâ alıp da seni,
Bize göstermemek revâ olmaz!
Terkediş hüzn içinde bu vatani,
Zîb i şân-ı ul'-ün nüha olmaz!
Kalb-i pâkin ki dense şâyeste,

¹ *Newsâl-i millî*'deki, *Ahmed Hikmet Bey* başlıklı imzasız hâl tercemesi, Ahmed Hikmet'in hayatta bulunduğu sırada yazılmıştır; bunda ailesinden, kendisinde edebiyat temayülünün nasıl uyandığından, ilk eserlerinin adlarından, kendi ifadesine dayanılarak lisan ve vuzuh hakkındaki fikirlerinden bahsedilir (İst., Artin Asadoryan ve mağdumları Matbaası, 1330, s. 64 v.d.). Ölümünü müteâkip *Güneş* mecmuasında neşredilen ve yine imzasız hâl tercemesi. *Newsâl-i millî*'den nakledilmekle beraber, 1914 den sonraki resmî hayatı ve ölümü hakkında bilgi verilmiştir (nu. 11, 1 Haziran, 1927). Celâl Sâhir'in makalesinde, resmî hayatına dair verilen izahat muhtasardır, babası husûsî hayatı bahsinde müfid malûmata rastlarız (*Türk Yurdu*, c. V, nu. 30 Haziran 1927).

² Bu manzûme II. Meşrûtiyet'ten sonra ve «Osmanlılar'ın şair-i hamiyet-perveri merhûm Kemal Bey'e hîn'i vefatında, henüz mektep-nişîn olan şâhib-i imza tarafından, tanzim olunmuş bir figan-nâme i teessüftür ki, tertil-i mersiyesi bile evân-ı hürriyeti bekleyen bu mürebbî-i a'zam-ı milletin nâm-ı mübarekini tebçilen dercolundu' notu ile basılmıştır (*Nesimli Kitap* mec., c. I, nu. 1, Eylül, 1324, s. 81).

Vatanıydı fezâil-ü himemin;
 Oldu pâmâli leşker-î 'ace'min;
 Fem-i sâfın ki masdarî hikemin.
 Toprak içre müebbeden beste..

Fikrinin menba'î isē melekût,
 Rûbunun medfenî semâ-yı sükût.

Fikretindî güneş kadar âlî.
 Seherler halkeder idin birdea
 Hüznîlê, bak, seherlerin mâlî
 Sen de etdin bulutlarî mesken
 Zulmet içre dalan bu ulviyyet
 Şeb-i mehtab-ı andırır... Giryân
 Elde âsârın etmedê leme'ân,
 İşte o lem'ada demek şâyân:
 Reh-nümâ-yî saâdet-î millet l...

Seni ulvî tanır idi vatanın,
 Şüphesiz pür - sehâbtır kefenin...

1306 (1888) da Galatasaray'ı bitiren Ahmed Hikmet, Hariciye Vekâleti'nde kısa süren staj devresinden sonra, Yunanistan'da Pire, Kafkasya'da Poti Şehbenderliği'nde vekâleten birer sene çalıştı; 1308 (1891-92) de İstanbul'a döndü. Bulunduğu vekâlet'in Umûr-ı şehbenderî Kalemî serhalifeliği'ne ta'yin edildi; bir taraftan da Galatasaray lisesi'nde hocalık etti; bu mektepteki hocalığı 1908 yılına kadar sürmüş, imlâ, kıra'et, sarf ve nahiv, kıtâbet derslerini okutmuştur. Bu arada, Hıfzı Bey'in sansörlükten azli üzerine, bir sene kadar istemeyerek bu vazifede de çalıştığı kendi ifadesine dayanılarak kaydedilir³.

Ahmed Hikmet'in Galatasaray'dan me'zun olduğu yıllarda, memleketimizde geniş ölçüde bir terceme faaliyeti mevcuttu. Eski tarzda eserlerin, gazellerin nazirelerin neşrini önlemek maksadı ile Muallim Naci'yi Terceman-ı Hakikat'ten uzaklaştıran Ahmed Midhat, Hüseyin Rahmî ve Ahmed Raşım'ı himaye ve onları yerli hayatı aksettiren hikâyeler yazmağa, Garp eserlerini dilimize tercemeye teşvik etmekte idi. Terceme eserlerin çoğalmasında, yeni nevi'leri ve mevzuları tanıtmaya gayesi kadar, Abdülhamid devri istibdadının, hayatı aksettiren eserlerin neşrine pek de elverişli olmaması da âmildir; gerek bu yüzden, gerek müsbet bilgilere karşı duyulan ihtiyaç ve tecessüsten dolayı, bu terceme ve iktibasların çoğu fennîdir. *Servet-i fûnun Mecmuası'nın* Besim Ömer

³ Ahmed Hikmet'in bu vazifesinden yalnız, hayattâ bulunduğu bir sırada neşredilen *Hârîstan ve Çağlayanlar Mübdi'-i nâm-dârı Ahmed Hikmet Bey* başlıklı makalede bahsedilir; bu yazıda, annesinin ailesi hakkında da, diğer hâl tercemelerine göre daha geniş bilgi verilmiştir (*Sûs mec.*, yıl 1, nu. 21, 3 Teşrinisanî, 1339).

Paşa, Ahmed İhsan, Ahmed Rasim v.b. şahsiyetlerin bu türlü yazıları ile neşredildiği, fen ile hiç alâkası olmayan kimselerin bile, meselâ Halid Ziya'nın *Mebhas ül-kahf*, *İlm-i sîmâ*, *Kanûn-ı velâde*, Nabizâde Nâzım'ın *Âyinelere* adlı eserlerinin basıldığı yıllarda, bilhassa 1891-94 yılları arasında kuvvetlenen bu cereyanın te'sirinden Ahmed Hikmet'in de kurtulamadığını görüyoruz. İleride, te'lif ve millî hikâyeleri ile şöhet kazanacak olan Ahmed Hikmet'in, *Patates*⁴ adlı ve fennî terceme bir eserle neşriyat hayatına başlaması, bu te'sirin mahsûlüdür.

XVII. asrın tanınmış Fransız eczacısı Parmentie'den terceme ettiği bu eserini, 1304 (1887) tarihli önsözünden Ahmed Hikmet'in Galatasaray'ı bitirmek üzere bulunduğu sırada hazırladığı anlaşılıyor. Dört formalık bu küçük kitabın birinci kısmı Parmentie'nin hâl tercemesinden, ikinci bölümü, patatesin tarih-i tabiîsinden, zer'inden, terkibinden ve hastalıklarından bâhistir. Baronne de Staff'ın, kadınların tuvalet ve güzellik vasıtalarını mevzû' aldığı *Cabinet de toilette*'inden — Türk giyinişine ait bahisler ilâvesi ile — terceme ettiği *Tuvalet ve Letafet*, Alexandre Dumas Fils'den çevirdiği *Bir Riyazi'nin Muşakasası* da, bu sırada ve Cep-kitapları serisinde basılmıştır.

Ahmed Hikmet'in neşriyat hayatının ilk devresi diyebileceğimiz 1890-93 yılları sırasında, *Hazine-i Fünun* ile *Servet-i Fünun* Mecmua'sında *Moda*⁵, *Gazete ve Gazetecilik*⁶, *Minimini Ayaklar Müsabakası*⁷, *Âlem-i İslâmiyet Hâtıraları*⁸, *Emil Zola'ya Ziyafet*⁹, *Sabâhet* (Yüzme)¹⁰, *Roman Fabrikası*¹¹ başlıklı, çoğu terceme ve muktebes muşahabelerine rastlarız. Bu sırada, Abdülhak Hâmid'in «Bigane durmayın bu kadar aşınanıza» mısra'ını da, kullanarak, bir şiirine nazîre yazdı; bu gazel, neşrettiği ilk şiiridir¹²:

Zühre hasedler etmede ulvî likânıza,
Bülbül işittim, âh_ ediyormuş sadânıza.

Bilmem nedir o çehredeki rûşenî-i hüsn,
Gençlik tahammül_ eyleyemez incilânıza.

Gönlüm harâh nazre-i can_süzunuzla âh!
Canlar dayanmıyor nîgeh-i dil-rubânıza!

⁴ İst., Asır Kütüphanesi neşri, Cemal efendi Matbaası, 1307.

⁵ *Hazine-i fünun*, nu. 4, (1 Muharrem 1311=15 Temmuz, 1893).

⁶ *Ayn. mec.*, nu. 1-2 (7 Muharrem 1311=21 Temmuz 1893).

⁷ *Ayn. mec.*, nu. 2.

⁸ *Ayn. mec.*, nu. 3 (14 Muharrem 1311=28 Temmuz 1893).

⁹ *Ayn. mec.*, nu. 5 (28 Muharrem 1311=12 Ağustos, 1893).

¹⁰ *Ayn. mec.*, nu. 7 (13 Safer 1311=26 Ağustos, 1893).

¹¹ *Servet-i fünun mec.*, c. III, nu. 107, 18 Mart, 1309 (1893).

¹² *Hazine-i fünun mec.*, nu. 13, (25 Rebi' 1., 1311=6 Teşrinievvel, 1893).

Tezyin-i hüsne rağbetiniz fevkal'âdedir,
 Billâh! Bense fazla derim itinânıza.

Siz bir meleksiniz ki zemin âsmânınız,
 Sizden gelir letafet gelirse kabânıza.

Deryâ, semâ, zemîn-ü zaman mihr-ü mâhîb,
 Hayran olur nigâh-ı sevâ'ik -nümânıza

Rü'yâma girse saçlarınız o safâ ile
 Bin can verir, bu gam-zede-i can fedanıza

Gençlik! O hande-i seher_ârâ-yi nevbahâr
 Kurban olur sizin o semavî safânıza

Şemsiye tutmanız, o hirâm, o nigâhlar,
 Mecnun dedirdi âşık-ı sevdâ-fezânıza.

Ben ağlarım o handeleri yâd_ile gehî
 Meshürdür gönül o gül-efşan edânıza

Her dem sizi düşünmede, her yerde görmede
 «Bîgâne durmayın bu kadar aşınanıza»

Mahvetmede tegâfûlünüz akl-ü fikrimi
 Şâyeste mi bu cevr-ü ezâ müptelânıza

Lâkin hayır! Safâ bulurum, kâilim hayat
 Olsun feda, cihanda ezâ vü cefanıza

Ahmed Hikmet henüz sahasını bulamadığı bu zamanda, te'lif hikâye yazdığı da denedi. Bunlardan ilki *Leylâ-yahud-Bir Mecnûn'un İntikamı*¹³ 'dır. Celâl Sâhir, bunun Galatasaray'da talebe iken kitabet vazifesi olarak hazırladığı ve mektep müdürünün de takdirini kazandıran hikâyesi olduğunu kaydeder; fakat Ahmed Hikmet bu eserinin 16 İkcikânun 1306 (29 Ocak 1889) tarihli önsözünde, böyle bir şeyden bahsetmez; «Bu vak'anın inziva-gâh-ı hâtıradan enzâr-ı kariine çıkmasına» Asır Kütüphanesi hikâyelerinin neşri sebep olduğunu, eserin hayalî ve efsane değil, hikâyeye suretine girmiş bir vak'a, bir hakikatten ibaret bulunduğunu yazar. Bu hikâyede vak'â, Sivas vilâyetine tabi' ve Yeşilirmak'ın sol kıyısında mevcut Kızıleme köyünde geçer; kahramanları Sâliha ve Leylâ adlı, kimsesiz bir ana kızıdır. Leylâ'yı, köyün ileri gelenlerinden Mahmud Ağazâde Süleyman isterse de, o, çocukluğundanberi kendisi gibi kimsesiz bir aile çocuğu olan Hüseyin'i sevmektedir; eşraftan çekinen annesi, Leylâ'yı gizlice Hüseyin'e nikâhlamıştır. Bunu duyan Süleyman, intikam almağı tasarlar. Birgün ormanda rastladığı Hüseyin'e bir adam gönderir; Leylâ'nın evi yanmakta olduğunu haber verirler. Daha evvel, Leylâ ve annesine de, Hüseyin'in vurulduğunu haber vererek onları evden uzaklaştırmış ve

¹³ İst., Asır kütüphanesi Hikâyeleri, 1308.

yuvalarını hakikaten yakmıştır. Leylâ'nın da yandığını sanan Hüseyin çıldırır. Bu hâdiseden sonra, Süleyman Leylâ'ya tekrar talip olursa da, bu isteği yerine getirilmez. Eser bu iki rakibin Yeşilirmak köprüsü üzerinde boğuşmalarını, neti'ede her ikisinin de ırmakta boğulduklarını, Leylâ'nın da aynı akıbete uğradığını, annesi Sâliha'nın ölümünü, Mahmud Ağa'nın mezarlıklarda gezip dolaştığını tasvirle sona erer.

Tahlillere çok az yer verilen, tecrübesizliği dolayısıyla vak'alar üzerinde fazla durulan bu küçük hikâyesinde Ahmed Hikmet, köylülerin giyiniş ve hayat tarzlarını, yaşadıkları muhiti tasvirde başarı göstermiştir. Bu husûsiyet, kendisine şöhret te'min eden hikâyelerinin başlıca karakteri olan mahallî renkleri canlandırmada gösterdiği muvaffakiyetin ilk belirtileridir. Çok sade bir dil ile yazılan *Leylâ-yahud -Bir Mecnun'un İntikamı* gerek bu bakımdan, gerek müellifin bizzat yazdığı ve «Parmak hesabı iledir» diye işaret ettiği,

Yarım ağlama derdi
Tuttu gönlünü verdi
Ben nasıl sığdırayım
Canıma böyle derdi

Dağlar, kayalı dağlar
Yeşil boyalı dağlar
Ben âhumu isterim
Bülbül yuvalı dağlar

Sevgili kız ağlama
Yüreğimi dağlama
Bırak aksın kanları
Şu yarımı bağlama

Yandım Allah'ım yandım
Ah bu candan usandım
Ben sesini dinledim
Billâhi bülbül sandım

Ahım yetişmez mi esmesin yeller
Seni sevdiğimi duymasın eller
Gönlüme bıraktı bir sönmez ateş
Kurbanı olduğum o beyaz eller

Akşam oldu neyleyim
Derdim kime söyleyim
Var git vefasız akşam
Yarsız seni ne'yleyim

dörtlükler (s. 8., 31 v.d.) dolayısıyla, halkçılık temayülünü de müjdelediğinden kayde değer. Bu kitabından sonra *Hazine-i fûnun* mecmuasında *Tevcih-i Vecih* adlı uzunca bir hikâyesini 1893 de neşreden Ahmed Hikmet, bozalama devresini geçirmiş, sahasını tayin etmiş bulunuyordu. 1893 den sonra, terceme sahasında hemen-hemen hiçbir eser vermemiştir; şiirle de pek meşgûl olmadığını görüyoruz:

Bulmak güzel olmaz mı,
Yarın Hak divanında
Göğsü al al yaralı
Nişanlıyı yanında ¹⁴

Senin için ben ağlarım
Benim için kim ağlasın

Tanrının sözüyle
Güneşin iziyle
Batı'ya yollanın
Batı'ya yollanın
Gece bir ses geldi derinden derinden
Beni mi çağırды Yemen çöllerinden ¹⁵

mısra'ları ile, *Ahe (Aache) Deresi* adlı ve aşağıdaki kıt'alardan müteşekkil manzûmesinden başka, hiçbir şiirine rastlamıyoruz: ¹⁶

Deli dere, azgın dere
Atılırsın koşa koşa
İnildersin coşa coşa
Değil misin azgın dere?

Pek âvare geziyorsun,
İsmin imiş Ahe dere
Bir dumanlı âhe dere
Onun için benziyorsun

Kara taşlar kucağında
Beyaz beyaz köpüklersin
Bu dağların durağında
Yaseminden öpüklersin

Düzde dere, sadasızsın
Fakat neden edasızsın?

¹⁴ *Hârîstan ve Gülistan*, 1908 tab'ı., s. 162.

¹⁵ *Çuğlayanlar*, 1922 tab'ı., s. 5, 63, 116.

¹⁶ Bu şiir önce *Edebiyat-ı Umumiye Necmuası*'nda, bu mecmuanın muharrirlerinden Macaristan'a gidip gelen Yusuf Razi tarafından Ahmed Hikmet'ten alındığı notu ile neşredilmiştir (nu. 36, 6 Teşrinievvel, 1917). Daha sonra *Yeni Mecmua*'da da basılmıştır (nu. 40, 1918).

Şaha kalkıp saldırırken,
Kayaları kaldırırken,
Çığlıklarla köpürürken
Daha güzel görünürsün.
Gönlümü sen götürürken,
Bulutlara bürünürsün

Bu cihanın yangınında,
Bu ölümler salgınında,
Söyle dere söyle dere:
Muradına kimler ere ?

Ehl-i islâm eksilmiştir,
Pek çok Türkler kesilmiştir.
O Türkler ki vahdetin (i)çin
Ey Allah'ım izzetin (i)çin

Kanlarından sana la'lin
Bir 'Arş bina etmişlerdir;
Olmaz isen şimdi mu'in
Yarın onlar bitmişlerdir.

Söylet dere ölenleri!
Ağlat dere gülenleri!
Yüce dağı inlet, dere!
Ahı göğe ilet, dere!

Köpür, dökül, çağla, döğün,
Mahv-oluyor İslâm bu gün!
Taşlara çarp, yerde sürün,
Bu gün olsun gamlı görün!

Yere inmiş asmansın,
Yükseklerden geliyorsun;
Hâilleri çeliyorsun,
Ben derim ki müslümansın!

Sen hem mazlûm, hem yamansın,
Ömrün geçer uğraşmakla;
Eteklerle savaşmakla,
Sanırım ki müslümansın!

Bir âşık-ı pür - hicransın,
Kazâ belâ bütün senin;
Her nefesin âh ü enîn
Onun için... Müslümansın!

Ey dere dur, bir dem dinel,
Beyaz saçlı bir baş gibi,
Titreyerek şöyle yüksel,
Mavi gözde bir yaş gibil

Gir Tanrı'nın ocağına,
Düş yaşların kucığına,
De ki: «Ya Rab, anaların,
Genç kızların, babaların
Gözyaşıyım, coşup geldim!
Huzuruna koşup geldim!
Göğdesinden ayrılan baş,
Şehirlerde dökülen yaş,
Hududlarda saçılan kan,
Değil midir sana çepsan?
Ya bu cidâl artık kalsın,
Bâkilerde nefes alsın:
Yâ ki kopsun bir kıyamet,
Kâinata ver nihayet!».

II

A. Haristan ve Gülistan (1893-1900)

1890-93 yılları arasında, terceme, te'lif muhtelif mevzû'lardaki neşriyatı ile karşılaştığımız Ahmed Hikmet'i, kısa bir duraklamayı müteakip, 1893 den sonra, artık yürüyeceği yolu ta'yin etmiş bir muharrir olarak buluyoruz. Bu zamanda *Servet-i fûnun* mecmuası da, devrin tanınmış şahsiyetlerini etrafında toplayan edebî bir mecmua hâlini almağa başlamıştı; *Servet-i fûnun*'da ilkönce 1893 de, *Roman Fabrikası* başlıklı ve fransızcadan muktebes, mizahî bir yazının altında rastladığımız Ahmed Hikmet imzasını, 1894-1900 yılları arasında, bu mecmuada basılan en güzel küçük hikâyelerin muharriri olarak görürüz. Muharririmiz bu arada *Terbiye ve Te'ayyüşün Edebiyata Te'siri*,¹⁷ *Eslâfta Dekadanlık ve Şeyh Galib*,¹⁸ *Sembolistler'in Gösterdikleri Teceddüt*¹⁹ başlıklı ve edvar-ı edebiyat kavmiyet-i edebiyat, tekâmül-i edebî nasıl olur, mecburiyet-i tabiiye-i iktibas, bedihiyât-ı tarihîye, edebiyat-ı osmaniye'nin bu günkü tarz-ı cedidinde faide mi me'mûl, mazarrat mı melhuzdur, v.b. mes'eleleri ele alarak musahabeler²⁰, Ahmed Midhat'in *Tarık* gazetesinde tefrika edilen *Mesâil-i muğlâka*²¹

¹⁷ *Servet-i fûnun* c. XII, nu. 298, 14 Teşrinisanî, 1312.

¹⁸ *Servet-i fûnun*, c. XVI, nu. 393, 10 Eylül, 1314.

¹⁹ *Servet-i fûnun*, nu. 541, 12 Temmuz, 1317.

²⁰ *Servet-i fûnun*, nu. 382, 25 Haziran, 1314.

²¹ *Servet-i fûnun*, nu. 401, 5 Teşrinisanî, 1314.

isimli romanı hakkında bir tenkid makalesi *Kıl-ü kâl* umumi başlığı altında-birkaçı terceme olmak üzere-kadınlara ve aşka dair birçok vecizeler yazmakla beraber,²² şöhretini küçük hikâyeleri ile kazanmıştır.

Ahmed Hikmet'in, hikâyelerini tamamladığı tarihi kaydetme hususunda ihmalkâr olmaması, bu sahada nasıl bir tekâmül geçirdiğini tesbit imkânını vermektedir. Birkaç hikâyesi tarihsiz olmakla beraber, eserlerini yazdıktan az sonra neşretmek itiyadında bulunduğunu göz-önüne alarak, bunların da tarihini tahmin edebiliriz. Her sahada eserler verdiği bocalama devresini bir tarafa bırakarak, küçük hikâyeleri yazdıkları tarihe göre kronolojik tasnife tabi' tutulunca, bu yoldaki mahsüllerin verimli ilk devresini 1894-1900, ikinci devresini de 1909-1920 yılları arası teşkil ettiği görülür.

1894-1900 yılları arasında 22 hikâye yazan Ahmed Hikmet, bunlardan *Muamma-yi Dil*'i 8 Mart 1894 de, *Yeşil Yuva*'yı aynı senenin 24 Temmuz'unda *Bir menekşe'nin Sergüzeşti*'ni 5 Eylül 1895 de, 1896 yılının 14 Mayıs'ında *Çiçekler*'i, 12 Haziran'ında *Renkler*'i, 30 Temmuz'unda *Nakiye Hala*'yı 1 Mart, 28 Mayıs ve 16 Teşrinievvel 1897 de *Hüsn-ü Aşk*, *İstiyorum ki* adlı hikâyesini ve *Nekarât*'ı, 30 Nisan ve 1 Ekim 1898 de *O beyazlar giyinmiş Siyah At'a* ile *Saçlar*'ı kaleme aldı. En çok eser verdiği 1899 yılıdır; *İki Mektup* bu senenin 12 Kânunisanî'sinde; *Yeğenim*, 21 Martında *Zevk-ı Hayâl*, 29 Temmuz'unda; *Ninni*, 9 Eylül'ünde, *Haristan ve Gülistan*, 13 Kânunievvel'inde tamamlanmış, *Ramazan İçinde Bayram*, (21 Kânunisanî), *Lâne-i Münkesir* (13 Mart), *Leylâklar açarken* (21 Temmuz) adlı hikâyeleri ise 1900 yılında yazılmıştır.

Tamamladığı tarih bizce malûm bu hikâyelere, neşir tarihlerini bildiğimiz *İlk Görücü* (1897) ile, *Ah şu Erkekler* (1898) adlı hikâyelerini de ilâve edersek, Ahmed Hikmet'in 1894 de 2, 1895 de 1, 1896 da 3, 1897 de 4, 1898 de 3, 1899 da 5, 1900 yılında da 3 hikâye yazdığı neticesine varılır.

Ahmed Hikmet, 1894-1900 yılları arasında yazdığı bu hikâyelerinden *O Beyazlar Giyinmiş Siyah At'a* hâriç 20 sini, *Bir Damla Kan* ile, 23 Temmuz 1893 de tamamladığı ve *Hazine-i fûnun*'da neşrettiği *Tevcih-i Vecih*'i de ilâve ederek, *Haristan ve Gülistan* adı ile 1900 de neşretti. *Haristan ve Gülistan*'ı teşkil eden bu yirmi iki hikâye, herhangi bir tasnife tabi' tutulmadığından, biz, Ahmed Hikmet'in küçük hikâye sahasındaki husûsiyetlerini ve geçirdiği tekâmülü, bunların ya-

²² *Servet-i fûnun*, c. XVI, nu. 394, 17 Eylül, 1314; nu. 395, 24 Eylül, 1314; nu. 39, 1 Teşrinievvel, 1314; nu. 402, 12 Teşrinisanî, 1314 (bunlardan yalnız sonuncusu imzasızdır).

zıldıkları tarihi, yukarıdaki kronolojik tasnifi esas alarak aydınlatmağa çalışacağız.

Müellifimizin henüz yirmi üç yaşında iken yazdığı *Tevcih-i Vecih*²³, in kahramanı, yirmi beş yaşında ve hayâlperest bir gençtir; izdivaç husûsundaki düşünceleri hakikate tamamiyle zıkkırı olduğundan bir türlü tahakkuk edemez ve sonunda annesinin halayığı ile evlenir. *Muamma-yı Dil*²⁴ adlı hikâyede, çok sevdiği karısının ölümü üzerine ikinci bir izdivacı düşünmek bile istemeyen bir gencin, baldızı ile evlenip mes'ut bir hayat sürdüğü, bu ikinci karısını da kaybettikten sonra artık yaşayamayacağını sandığı hâlde, üçüncü izdivacı neticesinde de ne kadar mes'ut olduğu anlatılır; bu hikâyede, müellife göre hayatın belki iğrenç, fakat hakikat olan bu gibi mes'ealeleri üzerinde tahlillere sık sık rastlarız. Sevdiği genç kıza karşı hislerini saklayan, bu yüzden ona da ıztırap çektiren ve sonunda genç kızın bir başkası ile evlenmesini anlatan *Yeşil Yuva* hikâyesi ile, Kafkasya kasabalarının birinde bir Gürcü asilzâdesinin çocuk denilecek yaştaki kızına karşı fransızca hocasının beslediği sevgiyi ve genç kızın alâkasızlığını anlatan *Bir Menekşenin Sergüzeşti*²⁵, yine bir gencin aşk maceralarının ele alındığı *Çiçekler*²⁶ ve *Renkler*²⁷, mevzû' bakımından birbirine benzeyen hikâyelerdir. Ahmed Hikmet'in izdivaç tasavvurlarını, gizli aşkları mevzû' alan bu hikâyeleri, gerek vak'a, gerek tahliller itibariyle kendisinden önce de birçokları tarafından tekrarlandığı için, muhitinde fazla bir alâka uyandıramadı.

1896 Martında *Servet-i fûnun* Mecmuasında, Mehmed Rauf'un *Pera Palas'ta* adı ile neşredilen²⁸ ve çapkınlıkları ile meşhur bir gencin

²³ *Hazine-i fûnun*. nu. 4-6, 22 Temmuz, 1309 (5 Ağustos, 1893) - 5 Ağustos, 1309 (18 Ağustos, 1893).

²⁴ *Servet-i fûnun*, c. XI, nu. 264, 12 Mart, 1312.

²⁵ *Servet-i fûnun*, c. XII, No. 289, 12 Eylül, 1312. Ahmed Hikmet, *Servet-i fûnun* mecmuasına *Roman Fabrikası* başlıklı ve fransızcadan muktebes bir musabebesini ile 1893 de dâhil olmuştur; bu mecmuada çıkan ilk hikâyesi ise, *Muamma-yı Dil*'dir; fakat bundan önce *Leylâ-yahud - Bir Mecnûnun İntikamı* isimli hikâyesini kitap hâlinde bastırmıştır. İsmail Habib'in, *Edebî Yeniliğimiz* adlı kitabında - *Leylâ - yahud - Bir Mecnûnun İntikamı*'ndan iki yıl sonra basılan - *Tevcih-i Vecih* ilk hikâyesi olarak gösterilmiş, *Servet-i fûnun* mecmuasına *Bir Menekşenin Sergüzeşti* başlıklı hikâyesi ile dâhil olduğu kaydolunmuştur (İst., Remzi Kitabevi, c. I, s. 419). Aynı yanlış, buradan naklen *Ahmed Hikmet* adlı makalede (*Kopuz* mec., nu. 2, 15 Mayıs 1939) ve *Ahmed Hikmet* maddesinde de tekrarlanmıştır (*Aylık Ansiklopedi*, nu. 1, Mayıs 1944).

²⁶ *Servet-i fûnun*, nu. 323, 8 Mayıs, 1313.

²⁷ *Servet-i fûnun*. nu. 327, 5 Haziran, 1313.

²⁸ c. XIII, nu. 315 - 317, 13 Mart - 27 Mart 1313; Rauf'un bu hikâyesi, *Son Emel* adlı kitabında da mevcuttur (İst., Kanat Kitabevi, 1329, s. 177 v.d.).

evlenme merasimini, orada bulunan muhtelif tipteki gençleri tasvir eden bir hikâyesini Ahmed Hikmet, çok beğenmiş, bu münasebetle Fikret, onu Rauf ile tanıştırmıştır; bunları kaydeden Mehmed Rauf, Ahmed Hikmet'in heveslenerek, mecmuaya yeni bir hikâyesini de getirdiğini yazar²⁹ ki, bu, tahminimizde yanılmıyorsak, 30 Temmuz 1896 da tamamladığı *Nakiye Hala*'dır³⁰. Mora'lı olup, askerleri çok seven Nakiye Hala'nın, oğlu Hüseyin onbaşının şehit düşmesini Selimiye Kışlasına gidip nasıl haber aldığını anlatan bu hikâyesinde Ahmed Hikmet, bu sahada eser vermeğe başladığı yıllardanberi tekrarladığı o muayyen mevzû'lardan uzaklaşmıştır. Her bakımdan millî ve realist olan bu hikâyesini, Recaizade Ekrem'in evine giderek bizzat okumuştur; Ercümen Ekrem, Hüseyin onbaşının annesine yazdığı mektubu, gözleri yaşararak dinlediğini kaydeder³¹.

1896-97 de Nafia Vekili Behiç Bey'in baldızı Suad Hanım ile evlenen Ahmed Hikmet'in, *Nakiye Hala*'dan sonra yine eski mevzû'larına döndüğünü görürüz. *Hüsn-ü Aşk*'da³², yine gayet hayâlperest, izdivacın vereceği saadet hakkında müfrit ümitlere kapılan bir gencin, annesinin bulduğu ve görmeden evlendiği çiçek bozuğu bir kızıdan nasıl hoşlanmadığı, genç kızın birçok meziyetleri sayesinde kendisini nasıl sevdirdiği, güzellik ve aşkın, hayâl ve hakikat gibi bir sır olduğu, *İlk Görücü*'de³³, dik baktığı bahane edilerek beğenilmeyen bir genç kızın tehassüsleri, *İstiyorum ki*'de³⁴ sevdiği tarafından aşkının farkına varılmamasını temenni eden bir genci, *Nekarat*'ta³⁵, ud çalan bir kadının sesindeki lâtafeti anlatır; *Saçlar*³⁶, *Ah, Şu Erkekler Ah*³⁷ adlı hikâyelerinde de aynı mes'eleler üzerinde durur. 1896-98 yılları arasındaki hikâyelerinden, yalnız biri bunlara benzemez: Beyaz koşumlu bir atın güzelliğinin, yürüyüşünün tasviri ve dayandığı düşünceler³⁸.

Ahmed Hikmet'in 1899 - 1900 de yazdığı hikâyelerinde, aşk ve izdivaç mevzû'larını bırakmamakla beraber, bu mes'eleleri his cephe-

²⁹ *Ahmed Hikmet'i Nasıl Tanıdım*, Güneş mec., nu. 11, 1 Haziran, 1927.

³⁰ Bu hikâye, *Servet-i fünun*'un Yunan Harbi münasebetiyle hazırlanan nüsha-i mümtaze'sinde basılmıştır.

³¹ *Ahmed Hikmet'e Dair*, Güneş mec., nu. 11, Haziran, 1927.

³² *Servet-i fünun*, c. IX, nu. 417-418, 25 Şubat, 1314-4 Mart, 1315.

³³ *Servet-i fünun*, nu. 372, 10 Nisan, 1314.

³⁴ *Servet-i fünun*, nu. 377, 21 Mayıs, 1314.

³⁵ *Servet-i fünun*, c. XVI, nu. 399, 22 Teşrinievvel, 1314.

³⁶ *Servet-i fünun*, nu. 450, 16 Mart 1315.

³⁷ *Servet-i fünun*, c. XVIII, nu. 453, Teşrinisanî, 1315.

³⁸ *O Beyazlar Giymiş Siyah At'a* başlıklı yazısı (*Servet-i fünun*, c. IX, 13 Mayıs 1315, nu. 428).

sinden değil, ictimai bakımdan ele aldığı, vak'alardan çok bunların cereyan ettiği muhit üzerinde de durduğu göze çarpar. Biri Garp, diğeri Şark kültürü te'sirinde yetişen bir karı-kocanın her mes'eledeki daimî münakaşaları, evlerinin bir otel gibi yiyecek-içecek ve barınacak bir vasıta halini aldığını anlatan iki *İki Mektup*³⁹, Avrupa'da tahsil gören bir gencin, oraya ait herşeyi memleketine dönünce tatbika kalkışmasını miz hî bir tarzda ifade eden *Yeğenim*⁴⁰, kocasının sürekli titizlikleri arasında yaşayan bir kadının, izdivacından on yıl sonra doğan bir çocuğu yüzünden aile saadetin tazelenişini ve küçüğünün ölümü üzerine çıldıran bir anneyi tasvir eden *Ninni*⁴¹, me'muriyet münasebetiyle kendisinden ayrılan kocasının gelişini müjdeleyen telgrafı alınca, tehhülünü, geçmiş günlerini hatırlayan bir kadının sevincini canlandıran *Sulâha'nın Günahı*⁴², bir genç kıza kapılarak karısını ve çocuğunu terkeden, az sonra bu genç kız tarafından aldatılan, evlendiği ecnebî bir kadınla da mes'ut olamayan, nihayet, evlenmek çağına gelen kızlarının aralarını bulması ile tekrar birleşen bir karı-koca hayatını mevzû' alan *Lâne-i münkesir*⁴³, tamamiyle içtimai ve realisttir. «Bütün muasırılarım gibi bir romantizm ve realism halitasına mâilim» diyen⁴⁴ Ahmed Hikmet, bu hikâyelerini yazdığı sırada, bir taraftan da romantik eserler verdi. Ümitsiz gecelerini, nursuz geçen günlerini hatırlayan, her şeyin sonu ölüm olduğunu düşünerek, ona yalnızlığını

³⁹ *Haristan ve Gülistan*'da, bu hikâyenin yazıldığı tarih kaydedilmiştir; Ahmed Hikmet, Halit Ziya Uşaklıgil'e ithaf ettiği *İki Mektup*'un tamamladığı tarihi, *Servet-i fûnun* neşrinde 30 Kânunievvel 1316 (1899) olarak kaydetmiştir (c. XX, 18 Kânunisanî, 1316, nu. 516).

⁴⁰ *Servet-i fûnun*, c. XX, nu. 472, 16 Mart, 1315.

⁴¹ *Servet-i fûnun*, c. XX, nu. 497, 7 Eylül, 1316.

⁴² Ahmed Hikmet bu yazısını *Servet-i fûnun*'da bir başka adla, *Ramazan içinde Bayram* başlığı ile neşretmiştir. (c. XVIII, nu. 463, 13 Kânunisanî, 1315). Aynı yazının muhtelif başlıklar altında neşri, tetkikleri güçleştirmekte, bâzan yanlış hükümlerin ve rilmesine de sebep olmaktadır. *Servet-i fûnun*'u muhtelif def'alar gözden geçirdiğim hâlde, *Sulâha'nın Günahı* adlı bir hikâyeye rastlayamamış, aynı mecmuada basılan *Ramazan İçinde Bayram* adlı hikâyeyi de, Ahmed Hikmet'in *Hâristan ve Gülistan* isimli hikâye külliyyatına almadığı neticesine varmışım; daha önce Ahmed Rasim'de müşahede ettiğim, bir eseri başka - başka adlar ile muhtelif def'alar neşretme itiyadı, beni Ahmed Hikmet'in kitap hâlinde topladığı hikâyelerini, başlıklarını gözönüne alarak değil, muhteviyatca da ilk neşirleri ile karşılaştırmaya sevketti ve böylece, evvelki hükmümde yanlışımı, *Ramazan İçinde Bayram* ile *Sulâha'nın Günahı* başlıklı hikâyenin aynı olduğunu anladım. Bunları, Modern Türk Edebiyatı tetkiklerinde, bu gibi mes'elelere dikkati çekmek için kaydediyorum.

⁴³ Bu uzun hikâye, *Servet-i fûnun*'da tefrika edilmiştir (c. XXI, nu. 531, 532-537, 3 Mayıs-14 Haziran, 1317).

⁴⁴ *Tahkikat-ı edebîye Sütunları*, *Servet-i fûnun*, nu. 1439, 11 Kânunievvel, 1919.

unutturacak biri ile Midilli'nin Halkaköyü'ne çekilip münzevî bir hayat sürmek isteyen bir genci kahraman aldığı *Zevk-ı hayal*⁴⁵ ile, *Leylâklar açarken*⁴⁶ adlı hikâyesinde, romantizm husûsiyetlerini buluruz; sonucuda, leylâkların «Mor kokuları akşamın gölgelerine bürünürken, Boğaziçi'nin sessiz bir kenarında, çarpıntısız, debdebesiz bir evciğin temiz, تنها bir odasında ölmek isteyen» ve «O ince rüzgârın âgûşuna uzanan Boğaziçi'nin sathına doğru, koyu yeşil dağların koyu yeşil koruluklarından ruhumuzu aramak için inen melekler gibi; bulutlar bir sür'at-i hafife ile süzöldüğü zaman» ruhunun da onlara doğru leylâk kokuları arasından süzülüp uçmasını isteyen bir gencin hisleri hikâyenin esasını teşkil eder.

Ahmed Hikmet'in buraya kadar üzerinde durduğumuz *Hârîstan ve Gülistan* adlı hikâyeye külliyyatındaki⁴⁷ *Nakıye Hala, Yeğenim* ile, vak'a kahramanının, vurduğu bir kuş yüzünden duyduğu ızdırabın tahlilinden ibaret *Bir Damla Kan* dışında kalanların hepsinde mevzû', muhtelif cepheleri ile ele aldığı aşk ve aile hayatıdır; bu itibarla çok yeknesak olan hikâyeler, tertip bakımından oldukça mütenevvi'dir; mühim bir kısmında mütekellim ve naklî mazî sîgası kullanılmakla beraber, monolog, hâtırat, mektup tarzında yazılmış hikâyelere de rastlarız. Bu hikâyeye külliyyatının ilk yazısını ve adını teşkil eden *Hârîstan ve Gülistan* ise, mevzû' ve tertip cihetinden hiçbirine benzemez.

«Bundan beş bin sene evvel...» cümlesi ile başlayan ve tarihten alınmış gibi gösterilen *Hârîstan ve Gülistan*'ın birinci kısmında vak'a, Bahr-i kulzum'un cenup sahillerindeki bir adada geçer. *Gülistan* başlıklı bu kısmın kahramanları Nesrinnûş ile, ihtiyar annesi ve nedimeleridir. İhtiyar annenin, «... Bütün bu saçlarımı yolan, bütün bu dişlerimi döken, bütün bu çehremi buruşturan erkeklerdir. Neslimin bu felâketlere uğramasına mâni olacağım! Onu bu adaya getirdim. Ona ne kadar mümkün ise o kadar eğlenceyi, süsleri refâhı verdim; lâkin erkek nedir bilmeyecek! O felâket nedir tatmayacak. Adaya erkek mahlûk sokmadım; şâyed ben muttali olmadan adaya bir erkek kelebek bile girer ve kızımın bir tarafına konarsa, orada bir gül açılın da, kızıma zahmet vermeden ve hüsnüne bir hâlel gelmeden, ben haberdâr olayım; her tedbirim mükemmel artık gönlüm rahattır» yollu düşünceleri, hikâyenin anahatları gibidir. Gülistan adlı bu fasılda, vak'alara, entrikelere değil, omuzlarına al bürümcükler atmış ve bir fecir bulutunu andıran

⁴⁵ *Servet-i fûnun*, c. XIX, nu. 495, 1316.

⁴⁶ *Servet-i fûnun*, c. XXI, 541, 12 Temmuz 1317.

⁴⁷ Bu hikâyeye külliyyatı ilkönce 1317 (1900), ikinci def'a 1324 (1908) de ve İkdâm Matbaası tarafından basılmıştır.

nedimleri, berrak derenin sathına yayılan sarı nilüferleri, üç çift beyaz dişi kuğunun idare ettiği billûrlardan arabaları, gül yaprakları serili yolları canlandıran zengin hayâl mahsûlü tasvirlerle rastlarız. Bu ışık, renk ve her türlü eğlence diyarında, ışıklı ve kadife yumuşaklığında ki gözlerini ılık bir güneşin okşayışları ile açan Nesrinnûş, bilmediği birşeyin yokluğunu daima hissetmektedir. Hikâyenin ikinci kısmının başlığı olan *Hâristan*, Ceziret ül-Arab'ın cenub-ı garbinde bir adanın adıdır; Serendib ceziresinden bir sal ile, Hindistan sahillerinden Arz-ı Bâbil'e hicret etmek isteyen halktan bir kısım, yorgun bir hâlde bu adaya düşmüşlerdir. Bunların arasında, o zaman dört yaşında bulunan Hârâ da vardır; yedi erkek arkadaşı ile işte bu adada yaşamaktadır. Üçüncü bölümü teşkil eden *Şîrâze* faslı da, hiçbir şey'i eksik olmayan, anlayamadığı bir derdi olduğunu sezen Hârâ'nın, bir gece, ağaç kütüğünden oyduğu bir sal ile *Hâristan*'dan nasıl ayrıldığı, yolunun *Gülistan*'a düştüğü, Nesrinnûş'la nasıl karşılaştığı, bu andaki duyguları anlatılır; Nesrinnûş dudaklarında açılan güllerden, annesinin söylediği felâketle karşılaştığını anlar; ihtiyar annesi, Hârâ'yı adadan çıkarmağa karar verir; Hârâ yalnız değil, Nesrinnûş'u da yanına alarak *Haristan*'a döner. Hikâye, vaktiyle Hârâ'ya, «Ömr-i insan bir uyku, aşk onun rüyasıdır» diyen Nesrinnûş'un adaya gelmesi ile sonsuz bir neş'eeye erişen bir ihtiyarın, «Kadınlar, vahşî ağaçlara sarılıp, râyihalı dalları ile onları tezyin eden sarmaşıklara benzerler ki, erkekleri ezhâr-ı aşk ile der-âğûş ve ihata ederler. Kadınsız erkek dürüst olur; münzevî olur. Mürebbi-i ma'nevî olan şefkat ve nüvazişin nerm-hande-i müessiri ile dir ki erkeklerde hissiyat-ı rakîke-i ulvîye münceî olur». «Kadınlarda güzellik olmasaydı, erkeklerde büyüklük olmazdı, erkeklerde büyüklük bulunmasaydı, kadınlarda güzellik bulunmazdı» sözleri ile sona erer ki bu cümleler, *Hâristan ve Gülistan*'da, müdafaa edilen fikirleri de teşkil etmektedir.

Hâristan ve Gülistan'ı teşkil eden yirmi iki hikâye arasında, herhâlde ve ifadesindeki husûsiyetlerden dolayı en çok dikkati çeken, bu ilk hikâyedir; Ahmed Hikmet'e *Hâristan* müellifi denilmesinin sebebi de, bu hikâyesinin kazandığı şöhrettir. Mehmed Rauf, bu hikâye külliyyatının neşri münasebetiyle yazdığı makalede⁴⁸, diğer hikâyeler üzerinde hiç durmaz; en çok beğendiği *Hâristan ve Gülistan*'ın tahliline yer verir ve «Mısra'-ı bercesteyi bütün bir ömr için kâfi görürlermiş. Bir kitapta böyle bir eser olması kâfi değil midir? *Hâristan* hakikaten güzel düşünülmüş, bu fikir gayet güzel bulunmuş bir fikir, bâ-husus

⁴⁸ *Tedkikat-ı edebîye-Haristan, Servet-i fûnun*, nu: 551, 20 Eylül 1317.

okuduktan sonra düşünürken, o kadar lâtif geliyor ki..» der. Ahmed Hikmet'in 1900 yılına kadar neşrettiği hikâyeler - *Nakiye hâla*, *Yeğenim*, *Bir Damla Kan* hâriç - aynı karakteri taşıdığı hâlde, *Hâristan ve Gülistan*'ın onlardan niçin bu kadar farklı olduğu hakkındaki istifhama Hüseyin Cahid Yalçın'ın « *Hâristan ve Gülistan* ismindeki hikâyesi Rosny biraderlerin bir hikâyesinden mülhemdir. Mülhem ta'biri biraz hafif gelir; açıkcası o hikâyeden aynen alınmıştır. Rauf ile bunun farkına vardığımız vakit, işi bir aile sırrı kadar gizli tuttuk; çünkü bir taraftan Ali Kemal'i intihâl işinde cürm-i meşhud hâlinde yakalarken, diğer taraftan Avrupa mukallidliği ile itham edilirken⁴⁹, içimizden birinin bu teklifsizliği hepimiz için bir tezyif sebebi olabilirdi » cümleleri kısmen cevaplandırmaktadır⁵⁰. Hâlid Ziya Uşaklıgil'in, husûsî bir mektubundaki « Ahmed Hikmet, *Hâristan ve Gülistan*'da, asıl kitaba ismini veren hikâyesini Rosny'lerin⁵¹ *Elem d'Asie* hikâyesinden hemen-hemen aynen almıştı. Buna hiç muhtaç değildi; zira o hikâye külliyyatinde birçok nefis hikâyelerle iktidarının celi bürhanlarını veriyordu » cümleleri, *Hâristan ve Gülistan* adlı hikâyenin intihâl olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Bununla beraber, bu intihâl mes'elesini bir tarafa bırakarak, Ahmed Hikmet'in, *Hâristan ve Gülistan*'daki o devir gençlerini ve aile hayatını canlandıran millî, i'timâî hikâyelerinin, bu sahadaki kıymetli mahsûller olduğunu da söyleyebiliriz.

Hâristan ve Gülistan adlı hikâye külliyyatının 1908 de ikinci def'a basılması, bunlardan üçünün Fr. Schrader tarafından *Türkische Frauen* (Türk Kadınları) adı ile almancaya terceme edilmesi, Ahmed Hikmet'in bu küçük hikâyeleri ile kazandığı şöhreti göstermektedir⁵²; « *Zevk-ı hâyâl*'i düşünerek ve belki hüzn ile yazdığım dan, ne zaman hatırıma gelse mahzun olurum » diyen müellifimizin, eserlerinden *Sulâha'nın Günahı*, *Ninni*, *İki Mektup*, *Nakiye Hala*'nın almanca, fransızca ve rus-

⁴⁹ Bu mes'ele hakkında Hüseyin Cahid'in *Kavgalarım* adlı eserinin, *İkdam*'ın *Paris Muhabiri* başlıklı kısmında mufassal bilgi verilmiştir (İst., Tanin Matbaası, I, 1326, s. 35 v.d). Ali Kemal'in, *Servet-i Fünunculara* hücumlarına dair izahat için bk., Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* c. V, s. 59.

⁵⁰ *Edebî Hâtıralar*, İst., Akşam Matbaası, 1935. s. 134.

⁵¹ XIX. asrın son yarısında şöhret kazanan J.H. ve S.J. Boëx biraderler, eserlerini müştereken ve J.H. Rosny imzası ile neşretmiştir. Neo-relaist cereyanın mümes-sili olup, Zola'nın relaism'ine karşı beşeriyeti daha geniş ve idealist bir zaviyeden ele almışlardır. Ahlâkî ve sembolik fikirleri ihtiva eden eserlerinde vak'a ve hareketler ihmâl edilmiştir.; mânâca karanlık ta'birlere, zengin hayâllere, tasvirilere yer vermeleri, başlıca karakterleridir (William A. Nitze ve E. Preston Dargan, *A. History of French Literature*, III. basım, s. 665. 668). Rosny biraderlerin bu karakterlerinin hemen hepsini, *Hâristan ve Gülistan*'da da buluruz.

⁵² F. Giese, Ahmed Hikmet mad., *The Encyclopaedia of Islâm*.

caya terceme olunduğunu, bunların Leipzig ve Paris'te basıldığını da kaydetmesi⁵³, yurd dışında da kazandığı şöhreti anlatır.

B. Sekiz Yıllık Sükût Devresi (1900-1908)

1900-1908 arasında hemen-hemen bütün şair ve muharrirlerimizin neşriyat hayatından çekildiklerini görüyoruz; bunun sebebi, Abdülhamid devri baskısının artmasıdır. Bir kısım muharrirler, meselâ Halid Ziya Uşaklıgil, eserlerinin sansür'den geçince nasıl berbad bir hâl aldığını görerek, kalemi bırakmağı, bir satır bile yazmamağı tercih etmişlerdir. Bazıları da meselâ Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmî ve Safvetî Ziya, eser neşretmekten resmen men'edilmişlerdir. Bu arada Ahmed Hikmet'in de 1 Nisan 1321 (1905) de tamamladığı *Bir Mektup*⁵⁴ adlı, fakat 1908 den sonra neşrettiği hikâyesini de zikredebiliriz. İki arkadaşın birbirine yolladığı mektuplar tarzında tertip ettiği bu hikâyesinin birinci kısmında, izdivaçta kadın ve erkeğin eşini seçmekte serbest olmadığı, bu yüzden doğan anlaşmazlıklar, dolayısıyla Şark'ın içtimaî bakımdan geriliğinde bunun da mühim rolü üzerinde durur. «Mektubun tamamıyla bir hâkim gibi, Türk vücûd i içtimaîsinin yaralarını ayrı-ayrı teşrih ediyor; benim bir İtalyan kadını ile evlenmemden hâsıl olan felâketimi tahlil ederken» diye başlayan ikinci bölümde, böyle bir ailenin çocukları doğunca başgösteren felâket, birinin Türk, diğerinin İtalyan terbiyesi vermek istemesinden doğan anlaşmazlıklar ele alınır. İşte Ahmed Hikmet'in de, bu içtimaî psikolojik hikâyesi hariç, 1900—1908 yılları arasında yazdığı hiçbir eserine rastlamıyoruz; çağdaşları gibi, onun da neşriyat hayatında bu sekiz yıl, bir boşluk teşkil eder.

III

Çağlayanlar (1911—1922)

1908 de, Hariciye Nezareti'ndeki vazifesinden alınarak, Ticaret ve Ziraat Nezareti Umûr-ı Ticariye Umum Müdürlüğü'ne getirilen Ahmed Hikmet, Tefik Fikret'in Galatasaray Lisesi Müdürlüğü'ne tayini üzerine, buradaki hocalığından ayrılmış⁵⁵, Mabeyn Kâtipliği'ne tayin olunan

⁵³ *Tahkikat-ı Edebiye Sütunları, Servet-i fûnun*, nu. 1439, 11 Kânunievvel, 1919.

⁵⁴ *Resimli Kitap* mec., c. III, nu. 15, Kânunievvel, 1325; c.V. nu. 28, Mart, 1927.

⁵⁵ Ahmed Hikmet'in ağabeyi Ahmed Refik Bey, Fikret'in eniştesidir ve Fikret, kızkardeşinin ölümü üzerine, eniştesi kadar, Ahmed Hikmet'e de muğberdir. Fikret, Galatasaray Lisesi Müdürlüğü'ne 1908 Kânunievvelinde ta'yin edildiğine göre (Salih Keramet, *Fikret'in Hayat ve Eseri*, İst., 1926, s. 44), Ahmed Hikmet'in buradaki hocalığından ayrılması da aynı zamana rastlar.

Halid Ziya Uşaklıgil'den boş kalan Darülfünun Edebiyat Fakültesi Fransız ve Alman Edebiyatları Müderrisliğini de deruhte etmiştir. Balkan harbini müteâkip 1912 Eylülünde Peşte Başşehbenderliği'ne tayin olununca⁵⁶, bu müderrisliğini bırakmak mecburiyetinde kaldı. Harb-i Umumî yıllarını Macar başşehrinde geçiren Ahmed Hikmet'in Türk-Macar dostluğunu takviyedeki rolü mühimdir. Mütarekede, Peşte Başşehbenderliği'nin kaldırılması üzerine, İstanbul'a döndü; Alman ve Avusturya fabrikalarına harp içinde ısmarlanan ve fakat teslim edilemeyen harp malzemesinin tasfiyesine me'mur komisyon riyaseti ile Peşte Viyana ve Berlin'e gönderildi. Bu merkezlerde iki yıl kadar kaldı, 1922 de karısı Suad Hanım'ı kaybeden müellifimiz, İstanbul'a avdetini müteâkip millî hükümetce sâkit Halife Abdülmecid Efendi'nin Serkarinliği'ne, daha sonra Ankara'ya da'vet olunarak, Hariciye Vekâleti Umur-ı idarîye müdir-i umumîliği'ne bir müddet geçince, münhal bulunan Hariciye Müsteşar Vekâleti'ne, nihayet asil olarak müsteşarlığa ta'yin edildi; ölümünden bir yıl evveline kadar bu vazifesinde kaldığını görüyoruz.

1908 den sonra, ölümünden bir yıl evveline kadar, yukarıda kaydettiğimiz me'murluklarda bulunan Ahmed Hikmet, bir taraftan da türkcülük yolundaki çalışmalara iştirâk etti. Türk Derneği'nin fa'al azâları arasında Ahmed Hikmet de vardır; Türk Yurdu teşekkül ettiği sıradaki ilk hey'ete Ahmed Hikmet'de dahildi.

1908 den sonra, dil, imlâ, vezin v.s. millî mes'eleler üzerinde makale ve musahabeler, edebî tetkikler ve neşredilen bâzı eserler hakkında tenkidler⁵⁷ yazan Ahmed Hikmet, ara-sıra konferanslar da verdi;⁵⁸ fakat mesâîsini bilhassa küçük hikâye sahasına hasrettiği görü-

⁵⁶ *Türk Yurdu* cemiyeti'nin ve mecmuasının müessisleri arasında Ahmed Hikmet de vardır; onun Peşte Başşehbenderliği'ne ta'yini üzerine, yerine Ziya Gökalp seçilmiştir (Yusuf Akçura, *Türklük Fikri, Türkcülük Cereyanı, Türk Ocakları* makalesi, *Türk Yılı*, İst., Yeni Matbaa, 1928, s. 437 v.d.)

⁵⁷ *Ma'sûka-i insaniyet* (Resimli Kitap, c. I, nu. 8, Teşrinisanı, 1324), *Dilimiz* (*Türk Derneği* mec., nu. 1-2 1909), *10 Temmuz ve Şark* (Musavver Muhit, nu. 37; 10 Temmuz, 1325), *Lisanda Tekâmül ne Demektir* (İkdam, 7 Teşrinievvel, 1325), *Şeyh Galib* (Hak gazetesi, edebî ilâve, 6 Temmuz, 1328, nu. 128 den naklen, *Türk Yurdu* mec., c.V, nu. 80 Haziran, 1927), *Türk Yurdu*'nun bu nüshasında, *Türkçemize Dair* başlığı ile, neşredilmemiş bir yazısından bâzı kısımlarda basılmıştır; *Millî Aruz* (*Türk Yurdu*, c. I. s. 218, 248). *Türk Dil ve Edebiyatı Hakkında Mütalâalar* (Ayn. mec., c. I, s. 345), *Kayı Han mı, Kaya Han mı* (Ayn. mec., c. IX, nu. 23, 24 Eylül, 8 Teşrinievvel, 1331), *Macar Salib-i ahmer Kanunları Hakkında* (Donanma mec., 113-162, 18 Nisan, 1334) *Nâzım Bey'in, Terennümler - Teellümler* kitabı hakkında (İkdam, nu. 9756, 31 Mayıs, 1924).

⁵⁸ *Dalgaların Terennümü*, Bir cemiyet-i hayriye'de söylenmek üzere yazılmıştır

lüyor; bunlardan onsekizini, 1922 de *Çağlayanlar* adı ile bir kitap hâlinde neşretti⁵⁹.

Çağlayanlar'daki hikâyeler, herhangi bir tasnife tabi' tutulmamıştır; hattâ, yazıldığı tarih bakımından en eski olan *Yakarış*⁶⁰ adlı parça kitabın sonunda, en yenisi, 1922 de kaleme aldığı *Türkelî Zeybeklerine*, eserin başında yer alır. Hitabe diyebileceğimiz bu iki parçadan ilki Balkan, ikincisi İstiklâl harbi sırasında yazılmıştır. *Yakarış*'ı *münâcât* karşılığı kullanan Ahmed Hikmet, bu parçada yabancı kelimelere yer vermemiş, terceman, peygamber, millet, esir karşılığı *dilmaç*, *yala-vaç*, *ulus*, *tutsak* v.s. kelimeler kullanmıştır; «Ulu Tanrı! Gün batıyor; sevgili korkun gönlümde doğuyor. Kumral akşam bana sessizlikler içinde büyüklüğünü fısıldıyor. Bu alaca karanlıklar arasında bir kulun *dilmaç* kullanmadan öz bilgisi ile sana diller dökmek istiyor. Ödünç giyim almadan, kendi çaputları ile karşına çıkmak diliyor» cümleleri ile başlayan bu yazısı, Ahmed Hikmet'in dilimizdeki yabancı bütün kelimelerin bırakılması fikrinde olduğunu, tasfiyeciliğini de aydınlatır. 23 Mart 1922 de kaleme aldığı *Türkelî Zeybeklerine*, *Çağlayanlar*'ın önsözü sayılabilir; «Bu kitabı sizi düşünerek, sizin için yazdım. Belâ gecelerinde yaşım sızar, yüreğim sızlayarak yazdım. Ey Türk! Bu satırlarda mâzinin destanlarını, hâlinin hicranlarını söylemek ve inlemek istedim, bir keman gibi.. Bu kemanı anavatanın sinelerinden yonttum. Tellerini kalbinin damarlarından çıkardım. İstedim ki bu sazın ahengini yalnız sen duyasın; bu acıklı inilti-ler yalnız sana dokunsun» cümlelerinden anlaşıldığı gibi, *Çağlayanlar*'daki hikâyelerin hepsi vatanî hislerin, millî dertlerimizin birer ifadesidir. Bu 16 hikâyeden *Yarayı kânotan* 21 Ağustos, *Üzümcü* 13 Teşrinievvel 1327 (1911) de, *Padîşahım Alınız Menekşelerimi Veriniz Gülümü*, 23 Kânunievvel 1327 (5 Kânunısanî 1910) de, *Yatağan* 26 Mayıs, *Altun Ordu* 18 Teşrinievvel 1330 (1914) da, *Rahat Döşegi* 20 Kânunısanî, *Sünbül Kokusu* 3 Şubat, *Alparslan Masalı* 12 Mart, *Ayşe Kız'la Watteau* 20 Nisan 1334 (1918) de,

(*Resimli Kitap*, c. I, nu. 5, Kânunısanî, 1324), Kadıköy Kışlık tiyatrosun'da hanımlar için hazırlanmış olan temsil münasebetiyle irâd ettiği konferansın metni (*Mehâsin* mec., nu. 4 Kânunievvel, 1324), Büyükkada Hanımlar i'ane Cemiyeti tarafından tertip edilen müsamerde verdiği konferansın metni için bk. (*Resimli kitap*, c. IV, nu. 23, Ağustos, 1326).

⁵⁹ İst. Kütüphane - i Südf. 1338; İstanbul'da 1940 da Arkadaş Basımevi tarafından neşredilen *Çağlayanlar*, Her hâlde bu eserin ırkçılık fikirlerini yaymak için tab'olunduğu vâhimesi ile toplattırılmıştır. Yine bu sırada basılan, Ziya Gökalp'in, *Türkçülüğün Esasları* da, her hâlde aynı maksatla satıştan kaldırılmıştır.

⁶⁰ *Türk derneği* mec., nu. 111, 1337 (1909).

Maviş 9 Teşrinievvel 1335 (1919), *Bahar* 17 Mart; *İnci* 20 Nisan, *Bayram* Mayıs ayında, *Göz Yaşı Çeşmesi* 11 Temmuz, *Matemin Kuvveti* 10 Ağustos 1336 (1920) tarihinde; *Turhan Nasıl Çıldırdı* adlı hikâyesi ise, 12 Nisan 1338 (1922) de yazılmıştır. Şimdi bu kronolojik tasnife dayanarak, Ahmed Hikmet'in 1908 den sonraki hikâyelerinde nasıl bir tekâmül gösterdiğini, nasıl bir yol ta'kip ettiğini ve muhtelif karakterlerini aydınlatmağa çalışacağız.

Garb'te tahsil görüp benliğini unutan, musıkîsini, millî rakslarını v.b. güzel san'atlarının mahiyetini bilmediği hâlde kaba ve zevksiz bulanların gafletini belirtmek için yazdığı *Yarayı Kanatan*⁶¹, bir Macar itikadından mülhemdir. Bu itikada göre, «...Kâtili bulunamayan cesedlerin önünden, maznun olanları geçirirler imiş; eğer mücrim bunların arasında ise, cârih, tam maktûlün hizasına gelince, na'sın yarası kanarmış. Vaktiyle bir Macar asılzadesinin cesedini, kalbinin üstünde küçük bir hançer olduğu hâlde bulurler, sarayına getirirler. Pederi, bu gencin bütün düşmanlarını arar, yatağının önünden geçirir; fakat yara açılmaz. Dostlar geçer, yara kanamaz. Sonra saray halkı, bütün şehir erkekleri geçer; yara yire kanamaz. Nihayet gencin sevdiği kız ağlayarak gelir ve bakışı ile yaraya sanki bir hançer daha saplar; ceriha hemen açılır ve kan tekrar boşanır. Pederi der ki, söyle, çocuğumu sen mi öldürdün? Kız der ki, hayır ben öldürmedim; lâkin hançeri ben verdim; o benim gönlüme malikti; fakat buna kanmıyordu. İstiyordu ki beni sevdiğini herkes bilsin; benim ile daima beraber bulunsun. Ben râzı olmadım; çünkü ba'zı kusurları vardı, onları tashih et, dedim. Buna razı olmazsan kendimi öldürürüm dedi. Ben inanmadım; hançeri verdim; kalbine sapladı». Ahmed Hikmet bu hikâyesinde ileri sürdüğü fikirleri daha etraflı anlatmak için, vak'ayı bir toplantı sırasında geçmiş gibi gösterir; Garp ve Şark musikîsi üzerinde münakaşalara yer verir. Garp musikîsini müdafaa eden, oranın bütün şehirlerini gezdiği hâlde, Anadolu ve Türkistan'ı henüz tanımayan birine, Şark musikîsine vâkıf san'atkârlar, halk türkülerinden birini, Muhibbî'nin,

Sayılamaz parmak ile,
Tükenmeyiz kırmak ile,
Taşramızdan sormak ile
Kimse bilmez hâlimizi

kıt'asını çalıp söylerler. Orada bulunanlardan bir kadın ve bir erkek zeybek oynar; genç kadın, «Altun sikkeler ile süslenmiş küçük bir al fesin üstüne geniş, koyu kırmızı, kenarları sırma oyalı bir tül almış,

⁶¹ *Resimli Kitap*, c. V, nu. 31, Haziran, 1327.

vücûdüne geçirdiği penbe ipekli hilâli gömleğin üstüne dallarla işlenmiş koyu kügez kadife câmedan ve altına aynı renk kumaştan, işlemeli bol şalvar giymiş, beline o örnek bir yağlığı *jup*'üne sarmıştı. Altun pullu kırmızı pabuçlarının içinde ince kügez ipekli çoraplara bürünmüş ayaklarının nârinlikleri görünüyordu». Erkek, «İçi dolu oyali yemeniler ile bezenmiş yüksek, uzun püsküllü fesi, geniş sînesini ve çevik belini örtemeyen ipekli, çizgili Şamkumaşı mintanı ve açık mavi işlemeli çuhadan dar çepkeni, aynı renkte, kısa ve katmer - katmer dizliği, iri baldırlarına geçirdiği o nev'i kumaştan tozluğu ve kızıl yemenileri ile daha erkek, daha yüksek, daha korkunç gözüküyordu. Bu libaslar altında ikisinin de yürümeleleri, tavırları değişmiş idi. Biri çalım ve mehâbeti ile tam bir kuvvet, tam bir erkek, diğeri yumuşaklığı ve şa'sa'ası ile mükemmel bir kadın, bir şiir idi». Memleketini tanımayan genç doktor, bu halk musîkisinin, millî raksların bedi'î kıymetini artık anlamış bulunuyordu. «Vatanımızın yarasını kanatan da, ona i'timad etmeyenler, onu beğenmeyenler, daima onun kusurunu gören sevgilileridir» cümleleri ile sona eren bu hikâyede, Ahmed Hikmet, millî musîkî ve rakslarımızın bedi'î kıymetine dikkati çekmek istemiştir. Bundan sonra yazdığı *Üzümcü*⁶² 'de Türk karakterini canlandırır. Büyükaada da ve «Çaavuş l..» derken, âdeta kumanda verir gibi bağırarak üzümünün, tepeye varınca, «Sevgili yurdunun taşına, toprağına derin derin dalması, pencerenin önünde bu canlı kal'eyi seyretmekte olan müellifin gözlerinde, bu üzümcü eski bir kur'a neferi hâlinde belirmeğe başlar»; onu, «...Üstünde mavili kırmızılı yemeni sarılmış kalıpsız, püskülsüz fesi, ayağında yırtık çarığı, sırtında alaca mintanının üstünde koyun postundan dağarcığı olduğu hâlde, sırayı bozmamak için bir kuzu gibi seğirte sıçraya Harbiye Nezaretin'nin büyük kapısından içeri» girerken görür gibi olur. Hikâye unsurlarından, çok, bir hitâbe mahiyeti gösteren bu parça, «Dul analarla dolu olan şu Anadolu, bir üveği nine kadar sana cefa-kârdır. Sen, Şark'ın kınına girmeyen bir kılıncısın. Döğüle döğüle tavlansın, urula urula kırılırsın; yine her parçandan bir kıvılcım, her kıvılcımından bir şimşek çıkar. İlâhî bir kuvvetin, edebî bir feyzin var, ey Türk!» cümleleri ile biter. *Üzümcü* hikâyesi ile, Ahmed Hikmet'in 1908 den sonraki hikâyelerinde en çok rastlanan husûsiyetlerinden biri belirmiş oluyor; bundan sonraki hikâyelerinin de mühim bir kısmında, hikâye unsurundan ziyade, bu gibi hitâbelere rastlayacağız.

Trablus harbinden mülhem olarak *Padişahım Alınız Menekşelerimi*

⁶² *Türk Yurdu*, c. I, s. 3.

*Veriniz Gülümü*⁶³ adlı hissî bir hikâye kaleme olan Ahmed Hikmet'e, umumî harbde en güzel hikâyelerinden birini, *Yatağan*'ı⁶⁴ ilham etti: Beyoğlu'nda oturan, asil bir aileye mensup, güzel san'atlara mütemayil bir Türk gencinin, Türk neferlerini kaba ve vahşî bulan metresi onu terkederken, ceddinden kalan yatağanı da beraberinde götürür; bu münasebetle bıraktığı ve, «Bu ezilmiş memlekette umudsuz ahâli arasında oturamayacağım, gidiyorum; yalnız iki senelik müşterek hayatımızın bir hâtrası olmak üzere, yatağanını alıyorum. Bu silâh işine yaramaz. Siz Müslümanlar, Türkler, Avrupalılar'ın esiri; Hirstiyanlar'ın kölesi oldunuz. Efendilerinizi memnun etmek ister iseniz, bundan sonra yatağanla, kalkanla oynamayınız. Artık belinize kılınç kayışı değil, esaret zenciri yakışır» cümlelerinden ibaret tezkire, muharririmiz için, Avrupa ve Rusya'nın medeniyet nâmı altındaki barbarlıklarını, İslâm ve Türkler'in büyüklüklerini anlatan bir hitabeye yol açar: Umumî harp sıralarında yazdığı hikâyelerindeki bu tarz hitabeleri ile Ahmed Hikmet, bir taraftan Türkler'in geçmişteki kudrétlerini canlandırırken, diğer taraftan ilerisi hakkında ümid verici telkinlerde bulunur; «Yatađanlar silinir, kılınçlar paslanır, cerîdeler susar, kinler unutulur, dudaklar güler. Bu sırada şair başlar. Topların sarsamadığı istihkâmları bunların feryadı yıkar. Yurd sevgisinin coşturamadığı yürekleri, bunlar heyecana getirir. İşte o zaman, göğün yumuşak bulutları arasında biriken eninler, birer yıldırım kuvvetinde, Avrupa'nın dimağını kavurur. Yerin dibini dolduran ma'sum kanları birer bürkân olur, al al alevleri ile, ma'mûrelerin külünü savurur». Tarzında hitabelerden örülen *Yatağan*, Türk milletine kuvvet vermek, içinde bulunduğu kara günlerin acısını hafifletmek gayesi ile yazılmıştır.

Yatağan'dan sonra *Türk Yaradılış Kozmogonisi*'nden, *Oğuz Destanı*'ndan, *Uygur Devri*'ne ait *Göç Destanı*'ndan faydalanarak, *Altun Ordu*⁶⁵ hikâyesini yazan Ahmed Hikmet, Avrupa'ya kadar uzanan Türkler'in çok eski bir medeniyete sahip olduklarını, bu medeniyetin te'sirlerini anlatır. İkinci Cihan harbi sırasında, müellifimizin bizzat müşahede ettiği bir vak'a gibi tertip ettiği *Rahat Döşeği* adlı hikâyesinin de, Harbiye'nin işgâlini, yaralı askerlerin, dürülüp bükülmüş bayrakları

⁶³ *Türk Yurdu*, c. I, s. 96.

⁶⁴ *Türk Yurdu*, c. VI, nu. 12, 27 Tesrinisanf, 1830. Bu hikâyesini Yavuz müste'ar ismiyle neşretmiş, *Terceme-i hâl-Müsteşrik Vamberi* adlı yazısında da bu imzayı kullanmıştır (*Türk Yurdu*, c. V, s. 962 v. d.). Vamberi'nin, Ahmed Hikmet'ten Yavuz Bey diye bahsettiğini, Yusuf Akçura da kaydeder *Türklük Fikri, Türkçülük cereyanı ve Türk Ocakları*, (*Türk Yılı*, 1928, s. 314).

⁶⁵ *Altun Armağan, Türk Yurdu*, nu. 24'e ilâve, 18 Teşrinievvel, 1912; s. 21 v. d.

yataklar arasına nasıl yerleştirdiklerini, din bitti, millet bitti diyen birine bir yaralının nasıl tokat attığını, çiseleyen bir yağmur altında, arabaların Harbiye'den uzaklaşmalarını tasvir eder. Çanakkale harbine ait hislerime isé, *Sünbül Kokusu* adlı hikâyesinde yer vermiştir: Budapeşte Üniversitesi'nde tahsil gören ve gazetelerde Çanakkale savaşına ait haberleri okuyan bir Türk genci, İstanbul'un elden gideceğini düşünür; vak'a kahramanının bu husustaki fikirleri, hikâyeye yine bir hitabe edâsı vermektedir. Kokladığı bir sünbül, ona vatan hasretini bütün acılığı ile duyurur. Talebelerin askerliği te'cil edilmesine rağmen, o, tahsilini yarıda bırakarak, Çanakkale harbine iştirâk için vatanına koşar.

Budapeşte'deki me'murluğu, Ahmed Hikmet'e, bulunduğu bu muhitteki Türk te'sirleri dolayısıyla, mevzû'nu eski Türk medeniyetinden ve Türk akınlarından alan hikâyeler de ilham etti. Türk destanlarından, bilhassa *Oğuz Destanı*'ndan, eski Türk din, âdet ve an'anelerinden çok faydalanarak yazdığı *Alparslan Masalı*⁶⁶, bu türlü yazılarının en güzellerindedir. Hikâyeden ziyade bir hitâbeyi andıran *Alparslan Masalı*'nın muhayyel olmadığı, bir me'haze dayanılarak yazıldığı, müellifin Tatar kelimesi münasebetiyle verdiği notundan da anlaşılıyor⁶⁷. Bu hikâyeden bir buçuk ay kadar sonra ve yine Budapeşte'de yazdığı *Ayşe Kızla Watteau*'da, vak'a Macaristan'da geçer: Bir Macar kontunun âsâr-ı nefise koleksiyonunu gezen müellif, Türkler'e hâs birçok eşyadan sonra, Fransız ressamlarından Jean A. Watteau'nun bir tablousu ile, bir Gördes halısını görür. Evsahibi bulunan Kont'un, «Birgün fakir düşsem, belki Watteau'yu satabilirim; fakat aile yadigârı eşya ile bu halıyı elimden çıkaramam sanıyorum» demesi, Ahmed Hikmet'in gözlerinin önünde harab Gördes kasabasını ve bu halıyı dokuyan Ayşe'yi canlandırır. Türk halıcılık sanatının korunması fikrini müdafaa ettiği hikâyesini, su hitâbe ile bitirir: «Harap Gördes kasabası... Balçıktan karanlık, ocak dumanlarından sisli evleri... Melûl ve sâkin ahâlisi.. Kapının eşğine çömelmiş, yün eğiren soluk benizli ihtiyar kadınları.. Halı destgâhının önünde birkaç kırık tahta iskemlenin üstüne oturmuş, başını önüne eğmiş bir Ayşe kız ile iki küçük arkadaşı, halının erişleri ile argaçları arasında kınalı parmakları titreyerek didiniyorlar ve en büyüğü,

Gece bir ses geldi derinden derinden,
Beni mi çağırdı Yemen çöllerinden ?

⁶⁶ *Yeni Mecmua*, nu. 65, 17 Teşrinievvel, 1918.

⁶⁷ *Çağlayanlar*, 1338 tab'ı., s. 15.

mânisini, Arabistan'da silâh altındaki Mehmed'ini düşünerek yavaş yavaş fısıldarken, kara gözlerinden bir damla yaş düşürdüğü şu sarı renkli dal, bu mahrûmiyetin bu kederin ateşi ile kıvrılarak rûhânî bir şekil alıyor.

Artık dumanlı gözler, önündeki o renge bakmıyor; titreyen eller argaçların tellerini saymıyor. Mükedder fakat necib, hünerver fakat esrâr-engiz bir rûhun sevkî ile gelişi güzel argaçlar reng-reng ilmikleniyor». Ben bu levhayı böyle görüyordum diyen ve hayâllere dalan müellif, Ayşe Kız'a hitap ile, onun bu san'at dehâsı karşısında duyduğu hayranlığı anlatır: «Siz yalnız usûl ve emsâlin hâricinde bir hünerver, bir ressam, bir mühendis, bir nakış değilsiniz. Türklüğün rûhundaki salâbet ve vakarı gösterecek mânâları emsâlsiz nakışlarınızla, rûmûzî ilhamlarınızla izhâr eden birer de şâirsiniz; onun için Anadolu hahlarının, bütün bir tarihimizi gösterecek celâdet-i âhengini, metânet-i meâlini İran ve Hind hahlarının şûh ve lenfâvî inceliklerinde göremem. Ey Türkeli! Viranelerinin enkazı ile ma'mûreler süslenir. Sen nasıl bir ocaksın ki, soğumuş küllerinde ateşler gizlidir. Baykuşlarından bülbül sadası gelir. Ey Türk kadını! Irkında ne i'caz-kâr bir feyz vardır ki hem mevte asker yetiştirir, hem ebediyete hüner eriştirirsin. Seni, benden çok evvel takdir edenler, yine Watteau gibi ressamların vatandeşleri oldukları için beni afvet!» der.

Memleketimizin geçirdiği kara günleri, muhtelif harplerin muhtelif te'sirlerini, Ahmed Hikmet'in küçük hikâyelerinde sırası ile, adım adım ta'kip etmek mümkündür. 9 Teşrinievvel 1919-10 Ağustos 1920 tarihleri arasında yazdığı *Maviş*, *Bahar*, *İnci*, *Bayram*, *Gözyaşı Çeşmesi* ve *Matemin Kuvveti* başlıklı altı hikâyesinde, İstiklâl savaşının Türk ictimâî bünyesindeki muhtelif te'sirlerini canlandırır: Boğaziçi'ne Bosfor denilmesine asabîleşen müellif, buraya *Maviş* adını uygun bulur; İstanbul'un elden çıkacağı endişesindedir. Ona, Boğaziçi rüzgârları, «Yolcularının yanaklarını, saçlarını görünmeyen penbe güneş parmakları ile okşar ve öperken, ben yalnız seninim, beni sev!» diye fısıldamaktadır. *Bahar* hikâyesinin kahramanları arasında müellifimizi de, Sarayburnu'nda ve bitgin bir hâlde buluruz. Oradan geçen bir çiğcekinin bütün çiçeklerini alarak, yine orada rastladığı bir gencin etrafına, kucağına yığar. Hasta genç o kadar bedbîndir ki, bütün kokuları bir siyah tül ile örtülü sanıyor. Lâle bir açık yara, gonca bir kan pıhtısı, sümbül çitişmiş bir hasta saçı, menekşe mavi gözlerinin sanki damla damla yaşıdır. Bu bedbiliğin sebebini soran müellif, «... Benim bir sevgilim, sevgili zevcem vardı; güzel, gülbüz çocuklarım vardı. Babam ve üveği anam sevgilimin kıymetini bilmediler; biçare kadın

bu ihmâle dayanamadı, öldü. Sonra evim de yandı, sonra servetim de mahvoldu; Sonra işte ben de bittim. Bahar, bahar! Ben baharımı mezarıda açılacak dikenlerde görüyorum» cevabını alır. Yine sembolik bir hikâye olan *İnci*, siyahlara bürünen Yıldız Hanım'la, merd ve cesur Hilâl Bey'in mülâkatı tarzında tertip edilmiştir. Vatanını sevgilisi gibi gören Hilâl Bey, onu yaşatmak, ona neş'e vermek için katlandı ve katlanacağı fedakârlıkları anlatır. *Bayram*'da, Şark'ın yıllardır neş'eli bir bahar görmediği, bir Meşhed, bir Kerbelâ hâlini aldığı, Türk'ün, onun ezeli şehid-i mütemâdîsi bulunduğu üzerinde durur. Bir gözyaşı pınarı hâlini alan memleketini, bir sevgiliye benzetir; Mengli Giray, ölen zevcesi için bahçesaray'da nasıl Gözyaşı Çeşmesi adlı bir çeşme yaptırdı ise, muharririmiz de, kendisinin daha bahtsız sevgilisi için, vatanı için öyle bir çeşme yaptırmağı düşünür. Yine İstiklâl harbi sıralarında yazdığı *Matemin Kuuveti*'nde, Ahmed Hikmet, bâzan bedbin ve endişeli, bâzan da bu mücâdele yıllarının ümid dolu havasını terennüm etmiştir.

Çağlayanlar'daki hikâyelerden yazıldığı tarih itibariyle en yenisi olan ve 12 Nisan 1922 de tamamlanan *Turhan Nasıl Çıldırdı*'da, Ahmed Hikmet birçok mes'eleler üzerinde durmuş, vak'a kahramanı Turhan'da, bâzı cihetlerden kendi şahsiyetini yaşatmıştır. Hikâyeye göre Turhan, 93 Harbi'ne iştirâk etmiş ve iyi bir asker olan Süleyman Çavuş'un oğludur. Paris'te hukuk ve içtimaiyat tahsil etmiştir. Okuduğu eserler arasında çoğu, Türkler ve Tatarlar hakkındadır. Amucası Osman Çavuş ona, İslâm cemaatleri arasında, Türkiye'den başka müstekil ülke kalmadığını, yurduna dönüp çalışmasını tavsiye eder. Türklük ve İslâmîliğin ilerlemesi için muazzam plânlar tasarlayan Turhan, İskenderiye'den İstanbul'a hareket için bindiği vapurda, 2 Mayıs 1909 dan itibaren hatıralarını yazmağa başlar. Akdeniz'de Türk bayrağı çekmiş bir gemiye bile rastlamaz; gördükleri Yunan, İtalyan, İngiliz ve Fransız bayraklarıdır. Uruc Gaziler'i, Barbaroslar'ı, Piyâleler'i hatırlar; «Napolyon bir zaman Akkâ'da, Asya bir adam bekliyor diye ayağını yere vurmuş.. İşte o adam ben olacağım» diye düşünür. «İlim ve intizam.. Bu iki çakmaktan bir ışık çıkaracak, Türklük meş'alesi ile Asya nurlanacak.. Hilâfet makamının medreselerinden Afrika'ya medeniyet yayılacak.. İstanbul'dan Tebriz'e, bir şu'besi de Bakû'ya, Tiflis'e uzanmak üzere, çifte hatlı bir demiryolu te'sis olunacak, İran'ın, Türkeli'nin halıları, Avrupa'ya yayılacak..». Türkeli'nin her bucağında ihtiyaca göre ilim müesseseleri kurulacak, Trabzon'da Ticaret Kapudan Mektebi, Diyarıbekir'de Anteb'de İlâhiyat medreseleri, Erzurum'da Askerî Mektepler, Bursa, Sivas ve Uşak'ta dokuma sanayi'i mektep-

leri, Kastamonu'da, Tıbbîye, İzmir ve Kayseri'de Ticaret, Adana'da Ziraat, Bolu'da aşçılık İzmir ve İskenderun'da da gemi imâlât mektepleri açacak, memleketinin i'marına çalışacaktı. İstanbul'a gelirken, vapurda yıldızlara dalarak bunları düşünen Turhan, o gece rü'yasında Yavuz Selim'i gördü; cuma namazını beraber kıldılar; Yavuz'un, «Yazık ki cihan, bir padişaha kifayet edecek kadar büyük değildir» sözünü işitir gibi oldu. Gayesi siyasetle uğraşmak, milleti için, İslâmiyet için yaşamak ve çalışmak olan Turhan, tetkik ettiği eserler vasıtasıyla Türk, Tatar ve İslâmlar'ın mâzideki kudretlerine, bu günkü za'aflarına yakından vâkıf oldu. Avrupa'da iken gezdiği müze, şehir ve kasabalarda rastladığı resimler, heykeller v.s. ona buralarda hüküm süren Türk düşmanlığını, bütün kuvveti ile anlattı. Ruslar'ın 1293 muharebesinde Kars ve pilevne'den aldıkları topraklarımızla, Petrograd'da, bir demiryolu mevki'inde inşa ettikleri kule, daima bir heykel-i kin hâlinde karşısında dikildi. Avusturya'da siyah şarapla şampanyayı karıştırarak Türk Kanı namına verdikleri içkiyi içenlerin keyfine adâvetle baktı. Avrupa'da bu ve benzeri şeylere rastlayan Turhan, İspanya'da kiliseye çevrilmiş bulunan Kurtuba Cami'i ziynetlerinin, oymalarının ve nefis yazıların üzerine badana sürülmüş olduğunu, Fas, Cezayer, Tunus ve Mısırda'da İslâmlar'ın tezyif edildiğini gördü. İstanbul'a dönünce Türk Ocakları'nda dostlar peyda etti; arzularını yazıyor, fakat sansür, bunların neşrine umumiyetle mâni' oluyordu. Sokaklarda, duvarlarda, dükkânlardaki fransızca, italyanca, almanca, hatta rusca ilânlar onu hayrete düşürdü. Millî bir dilimiz, muayyen bir imlâmımız bile yoktu. Fazlı paşa'daki odasının divarına, bir levhaya yazdırdığı Vaveylâ'yı ve Gökalp'in,

Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan

beyti ta'lik bir yazı ile işlenmiş bir Hereke seccadesini asmıştı. Herşeyde gördüğü milliyetsizlik, bir arkadaşının Tülbendci Muhiddin'den değil, Beyoğlu'ndan patiska alması bile onu sinirlendiriyordu. Verdiği bir konferanstan sonra, polisler evini bastı. Sinirleri artık büs-bütün bozulmuştu; yabancı dille konuşan Türkler'in yüzüne tükürüyor, türkçeden başka bir dil ile yazılan ilânları yırtıyordu. Bir gece, bedbîn bir hâlde sabahlara kadar sokaklarda dolaşıktan sonra kendisini Sultan Selim Cami'i'nin şerefesinden attı. Civar halkı, sabah namazına geldikleri vakit, şadırvanın önünde kafatası patlamış, kol ve bacakları kırılmış ve kan içinde bir cesed buldular; hüviyyetini anlamak için ceplerini aradılar; şöyle bir kâğıt çıktı: Ey Yavuz! Milletin selâmetini

yalvaracaktım; ayaklarına kapanmak için sana yükselmek istedim; sendeledim ve düştüm. Allah sevabımı afvetsin!».

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından bir buçuk yıl kadar önce yazdığı bu hikâyede, bir taraftan Şark'ı ve islâm âlemini, diğer taraftan Türklüğü yükseltme gayesini güden, birtakım plânlar tasarlayan idealist bir vak'a kahramanı ile karşılaşırız; Ahmed Hikmet makalelerinde yer verdiği dil, imlâ v.s. hakkındaki fikirlerini, bu hikâyesinde Turhan ağzından nakletmektedir. Turhan'ın odasında, Hereke'de doktuğu ve *Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e ne Türkistan* Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan* beytini muhtevî bir seccadenin bulunması kendi odasında da böyle bir seccadenin bulunduğunu bildiğimiz Ahmet Hikmet'in⁶⁸, bu hikâyesinin kahramanında kendi şahsiyetini yattığını göstermektedir.

25 Kânunıevvel 1908 de teşekkül eden Türk Derneği çalışmaları ile yakından alakadar olan, Ahmed Hikmet, *Türk Derneği Mecmuası*'nda neşriyatta bulunmuştur; 12 Mart 1912 de kurulan Türk Ocağı'nın da müessisleri arasındadır⁶⁹. Bu senenin Eylül'ünde Peşte Şehbenderliği'ne ta'yini üzerine İstanbul'dan uzaklaşmağa mecbur kalmakla beraber, bu müesseselerin gayelerini, bilhassa küçük hikâyeleri vasıtasıyla yaymağa çalışmıştır. İşte yukarıda üzerinde durduğumuz *Çağlayanlar*'daki⁷⁰ yazılarının hepsi bu gayenin mahsûlüdür. Türk Derneği Nizamnamesi'nin 11. maddesinde ki, «Cemiyet'in maksadı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerin mâzi ve hâldeki ef'al, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak, ya'ni Türkler'in âsâr-i atıkasını, tarihini, lisanlarını avam ve havas edebiyatını, etnografi ve etnolojisinin, ahvâl-i ictimaiye ve medeniyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp, taraştırıp ortaya çıkararak, bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tetkik etmektir» fikirlerinin birçoğunu, Ahmed Hikmet'in *Çağlayanlar*'daki hikâyelerinde tatbik ettiğini görürüz. Belki, bu fikirleri ihtiva etmediği için, 1908 den sonra yazdığı hikâyelerle-

⁶⁸ Bu husûsda fazla bilgi edinmek için Ahmed Hikmet Bey'in yeğeni Hâmid Refik tarafından yazılan *Ahmed Hikmet ve Husûsiyetleri* başlıklı yazıya bakınız (Güneş mec., nu. 11, 1 Haziran, 1927).

⁶⁹ Yusuf Akçura, *Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı ve Türk Ocakları* (Türk Yılı, İst., Yeni Matbaa, 1928, s. 437 v.d.).

⁷⁰ *Çağlayanlar*'ın neşri münasebetiyle, Cenab Şahabeddin tarafından yazılan makalede, eserin muhteviyatından bahsedilmekle iktifa edilmiştir (Peyam, nu. 1286, 3 Temmuz, 1922).

rinden bâzılarını, *Bir Mehtab Gecesi*⁷¹, *Örtüye Düşkün*⁷² isimli hikâyeleri ile, *Düğün Yok*⁷³ monoloğunu, *Çağlayanlar*'a almamıştır; çünkü bunlardan ilkinde, 25 Ağustos 1909 da bitirdiği *Bir Mehtab Gecesi*'nde kocası verem olan bir kadının ıstıraplarını, bu mes'ut aile yuvasını gölgeleyen endişeleri tahlil eder. Bu psikolojik hikâyesini müteâkip yine Büyükada'da, 1910 Haziran'ında tamamladığı *Örtüye Düşkün*'de Türkler'in müteassıplığını, her bakımdan örtü ve baskıdan hoşlandıklarını anlatmaktadır. 3 Ağustos 1910 da yazdığı *Düğün Yok* ise eğlencelere düşkün bir kadının, bu gibi şeyleri bulamamaktan mütevellid üzüntülerinin ifadesidir. Bunlara *Çağlayanlar*'da yer verilmemesi, Ahmed Hikmet'in bu eserinde yalnız millî fikirleri yayma maksadı ile yazdığı hikâyelerini topladığını da gösterir.

Patates, Leylâ -yahud-Bir Mecnun'un İntikamı, Bir Riyazînin Muâşakası, Tuvalet ve Lâtafet, Hârîstan ve Gülîstan ve Çağlayanlar adlı eserlerini bastırılmış bulunan Ahmed Hikmet, 1908 den önce ve sonra yazdığı makale ve musahabelerini, konferanslarını bir kitap halinde neşretmiştir; Gönül Hanım adlı romanı tefrika hâlinde kalmıştır. Bahsi geçen hikâye kitaplarına almadığı küçük hikâyeleri olduğu gibi, *Çağlayanlar*'ın neşri sırasında ve neşrinden sonra yazdığı küçük hikâyeleri de mevcuttur⁷⁴.

1919 da, «Gayr-i matbu birkaç eserim varsa da, bunlar da, Mekteb-i Sultanî Edebiyat Dersleri gibi, veya tarihî ve siyasî birkaç tecrübe-i kalem gibi bahse değer şeyler değildir»⁷⁵ diyen müellifimiz'in İhsen'in *Peer Gynt*'ini, ömrünün son yıllarında terceme etmeği düşündüğü söylenilir⁷⁶. Veled Çelebî de bir yazısında, 1901 de *Hanımların Ta'birat-ı mahsûsası*'nı İstanbul'da Ahmed Hikmet'le beraber topladıklarını, o vakittenberi pek az ilâve yaptığını kaydettiği makalesinde, bu ta'birleri alfabe sırasıyla tertip ederek neşretmiştir⁷⁷.

⁷¹ *Resimli Kitap*, c. II, nu. 12 Eylül, 1925.

⁷² *Resimli Kitap*, c. IV, nu. 22, 10 Temmuz, 1926.

⁷³ *Resimli Kitap*, c. IV, nu. 24, Eylül, 1926; bu hikâyenin altında, Büyükada—3 Ağustos, 1916 tarihi vardır. Ahmed Hikmet'in, eserlerini yazdıktan az sonra neşretme itiyadını gözönüne alarak, 1926 tarihinin tertip hatâsı olarak 1916 hâlinde yazıldığını tahmin ediyoruz; bu hikâyeyi 1916 da yazsa idi, her hâlde 1908 den önce neşreder, *Hârîstan ve Gülîstan* adlı hikâye külliyyatına da alırdı.

⁷⁴ Ahmed Hikmet'in, *Çağlayanlar*'ın neşrinden sonraki hikâyelerini *İkdam*'da bulabiliriz; msl., *Nâr-ı Siyah* (nu. 9722, 25 Nisan 1924). Yeğeni Hâmid Refik, bu hikâyenin *müste'ar peşrevin*'den mülhem olduğunu, Ahmed Hikmet'in musıkîye vukufundan bahsederken, bir münasebetle kaydeder (*Güneş* mec., nu. 11, 1 Haziran, 1927).

⁷⁵ *Tahkikat-ı Edebîye Sütunları, Servet-i fûnun* mec., nu. 1439, 11 Kânunievvel, 1919.

⁷⁶ Hâmid Refik, *Ahmed Hikmet ve Husûsiyetleri Güneş* mec., ayn. sayı.

⁷⁷ *Türk Yurdu*, c. III, No. 17, Mart - Nisan, 1926.

IV

Muhtelif karakterleri ve şöhreti

Ahmed Hikmet, kendisini en yakından tanıyan ve yeğeni Hâmid Refik Bey'in ifadesine göre, vakur, mütevazı, nâzik, herkese hürmet eden ve mukabilinde hürmet bekleyen, minnet altında kalmak ve başkasına yük olmaktan endişe duyan, kalabalıktan, gösteriştten hoşlanmayan bir seciyeye sâhipti; bilhassa kozmopolitlikten, ecnebî-perestlikten, züppelikten, müteneffirdi. «Onda perişanlığı seven, dalgın ve yarı mest bir san'atkâr hâli değil, uyanık, itidâle riayetkâr bir nizam-perest, bir edip, bir mütefekkir tavrı vardı. San'atın vâlidî iyilik ve güzelliğe olduğuna göre, san'atkârın nesci de fazilet ve ahlâk olmalıdır diyordu. Onun için bütün hareketlerinde muttarid bir insicam ve şaşmaz bir intizam göze çarpardı; meselâ iyi giyinmeği, zarif bir kıyafet içinde bulunmağı sevmek ve hürmet edilmek için lüzumlu telâkkî edenlerdendi; nitekim kendisi de mümtaz bir üslûb içinde iyi giyinmeği bilenlerdendi». Herşeyi çok muntazam ve temizdi; güzel yazı yazmağa da merakı vardır. Yazısı çok okunaklı ve itinâlıdır. Kendisine vâkı her müracatı iyi karşılar, mümkünse is'âfa çalışırdı. Resmî husûsî bütün mektuplara derhâl cevap verir, satırbaşlarında aralık bırakmazdı. Küçük istidatları harekete getirmekten zevk ve hüsn-i niyet, teşebbüs, azm ve namuskârlık karşısında hürmet duyan bir şahsiyetti. «Sporcu gençlikten hoşlanıyordu; kafaları malûmatsız bırakmak şartı ile. Bahçeyi, çiçekleri, tabi'ati çok seviyordu. Şişli'deki evinin küçük bahçesine, umumî hayatının her köşesinde göze çarpan bir intizam ile ihtimam ederdi. Tarhların resimlerini kendisi çizer, kataloglar alarak Fransa'da İspanya'da Sakızadası'nda, İtalya'da yetişen nâdir çiçeklerden getirterek, bunlara diktirirdi». Resim, musikî, bilhassa mi'marî ile yakından alâkardı. Hastalanmadan önce, Vagner'in operaları ile meşgûl olmuş, onun san'at hayatı hakkında şahsî tetkiklerine dayanan te'lif bir eser yazmak istemişti; bununla beraber, alaturka musikîyi, Garb musikîsine tercih ediyordu. Dokumacılık, hattatlık, tezhibcilik, oymacılık v.b. Türk san'atları, Ahmed Hikmet nazarında birer zevk ve incelik mecmuasıdır; bu san'atları, me'muriyetleri münasebetiyle dolaştığı Avrupa'da da tanıtmaya çalışmıştı. Peşte'de Başşehbender iken, bakımsızlıktan kurtararak ihya ettiği Gül-Baba türbesini, İstanbul'a, Hereke fabrikasına ısmarladığı nefis ipek sec'adeler, hattat Hâlid'e yazdırdığı levhalarla bizzat süslemişti. Kıymetli bir kütüphanesi de vardı; yazılarını ekseriya sabahleyin çok erken veya geceleri geç saatlerde yazardı. Ev hayatında sâkin ve mültefitti. İlk ve ikinci

hareminden çocuğu olmamıştı; çocukları çok sevdiği için, bu yüzden hayatı boyunca bir teessür duymuştur. Mevlid, ezan ve Kur'an dinlemeği çok seven Ahmed Hikmet'in sıkıntılı günlerinde, İstanbul'un muhtelif semtlerini, san'at eserlerini tetkik ettiğini, beğendiği beyitleri, tarihleri defterine kaydettiğini, bilhassa Anadolu halkı ile görüşmekten zevkaldığını yazan Hâmid Refik Bey, onun Abdülhak Hâmid, Sezâî ve Recaîzâde Ekrem'e merbutiyetinden, Fikret'i ikinci derecede bir şair saydığından ve onun için «İstikbâl bunu gösterecektir» dediğinden, Lamartine, Goethe ve Shiller'i zevkle okuduğundan bahseder⁷⁸.

Şişli'de, Ahmed Hikmet'e çok yakın bir evde oturan Halid Ziya Uşaklıgil, Ahmed Hikmet'le arkadaşlığını anlatırken, onun da kendisi gibi münzevî yaşamaktan zevk duyduğuna işâret eder; «Acelenin bir timsâli idi», «Söylemekten ziyade dinlemeğe meyyâldi; fakat söylerken ağzından çıkan sözlerden ziyade ellerinin gayet kalabalık, etrafı dolduracak kadar geniş işaretleri vardı ve kendi kendisine lâkırdısının heyecan vermesi lâzım geleceğine hükmettiği yerlerde ta'kip olunamayacak derecede çevik bir hareketle, sağ elini göğsüne çarpışları olurdu ve o zaman elinin her çarpışına refakat eden bir de kesik-kesik gülüşü vardı. Bu hareket o kadar mu'tadı idi ve o esnada her vakitkinden o kadar fazla sevimli olurdu ki, ben dayanamaz, onunla beraber sanki teheyyüc ederek gülmeğe başlar, bir yandan da göğsüne vuran elini zaptederek, şu sine-zenlikten vaz geç de öyle konuşalım derdim» cümleleri ile, Ahmed Hikmet'in karakterlerinden birkaçını daha aydınlatmış oluyor⁷⁹.

Muasırları ve, Servet-i Fünun devri yazarları gibi Ahmed Hikmet'te de, az rastlanan ve ahenkli kelimeler kullanma merakı vardır; bu merak onda o kadar fazladır ki, kulağa hoş gelen bir kelime veya terkip gördüğü zaman, bunu, bu işe ayırdığı defterine kaydeder, yazı yazarken defteri önüne alıp, bunları kullanmağa çalışır; bu münasebetle, fikir için kelime değil, kullandığı arzu ettiği kelimeler için fikir aradığı söylenilir.⁸⁰ Bu sebepten, ifadece ahengli olan yazıları, fikir bakımından o kadar kuvvetli değildir. Servet-i Fünun devri'ndeki hikâyelerinde bu cins arabca, farsca kelime ve terkiplere yer veren muharririmiz, bu itiyadını, 1908 den sonraki hikâyelerinde de bırakmamış-

⁷⁸ Güneş mec., ayn. sayı.

⁷⁹ Hâlid Z. Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, c. IV, s. 6, c. V, s. 73. Ahmet Hikmet hakkında, onun bâzı husûsiyetlerine dair daha fazla bilgi edinmek için bk. *Kırk Yıl*, c. IV, s. 13, 61, 151-153; c. V, s. 58, 70-76; Ahmed İhsan, *Matbûat Hatıralarım*, İst., 1930, c. I, s. 96, 123.

⁸⁰ Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebî Hâtıralar*, s. 134.

tır; Tutsak, yakarış (Münacât), boyaçan (Ressam), dilmaç (Terceman), yalavaç (Peygamber), umud, uçmak (Cennet) v.s. gibi o zaman, hattâ bâzıları bu gün dahi kullanılmayan kelimelere eserlerinde yer vermesi, bu merakın neticesidir; 1908 den sonraki yazılarının başlıca karakterlerinden biri de, dil bakımından çok sade ve bu gibi kelimeleri muhtevî oluşudur; bu biraz da dilde tasfiyeciliğe, ya'ni türkçe olmayan kelimeleri kullanmamak temayülünün neticesidir.

Arap edebiyatından -bir iki terceme hâriç- hiçbir şey okumadığını, Acem edebiyatının ise meâlinden ziyade ahengine ve tatlılığına mütemayil olduğunu kaydeden Ahmed Hikmet, Türk şairleri arasında en çok Şeyh Galib ile Abdülhak Hâmid'i beğenir; Galatasaray Lisesinde iken bir ara hocası bulunan Muallim Naci'nin ise, üslûbundaki sadelik ve vuzuha hayrandır. En çok Fransız eserlerini okumuştur; kendi ifadesine göre Voltaire'in sade, zekî, müstehzî üslûbu ile, Pierre Loti ve Maupassant'ın tekellüfsüz tatlılık ve fesahatine meclûptur⁸¹.

Tanzimat Devri muharrirlerinin eserlerinde umûmiyetle hâkim olan romantisizm, Servet-i fünuncular'ın da ilk eserlerinde kendini gösterir; yetiştikleri muhitin bu te'sirinden başka, birçok edebî şahsiyetlerin, msl. Halid Ziya, Hâlîde Edib, Ya'kub Kadri, Reşad Nuri'nin, gençken yazdıkları, müşâhedelerinin henüz inkişaf etmediği zamanlarda kaleme aldıkları eserlerinde de romantik oldukları söylenilebilir; işte bu sebeplerden Ahmed Hikmet de, çok def'a vak'anın cereyan ettiği bir mekân bile mevcut olmayan 1899 yılına kadar yazdığı ilk hikâyelerinde, gizli ve büyük aşkları, türlü fedakârlıklara katlanan, güzel bir kadın sesi karşısında saatlerce hülyalara dalan, sevgilisi ile münzevî bir hayat sürmek isteyen gençlerin hayâllerini, hislerini terennüm etti: 1897 Temmuz'unda tamamladığı *Nakiye Hala* adlı hikâyesi ile bu mevzû'lardan sıyrılmış sayılamaz; çünkü bu tarihten sonraki hikâyelerinde de aynı şeyleri tekrarladığı görülmektedir. 1899-1908 arasındaki hikâyelerinde yine aşk ve izdivaç mes'elelerini mevzû' almakla beraber, realisttir; bu hikâyelere zemin teşkil eden aile muhitleridir; ifade bakımından da bunlar, 1899 yılına kadar yazdığı hikâyelerine benzemez; daha san'atsız ve daha tabî'dir.

Ahmed Hikmet'in 1908 den sonra yazdığı küçük hikâyeler, *Çağlayanlar*'a almadığı üçü hâriç, vatanîdir. Bu tezli hikâyelerinin bir kısmında Türk destanlarından ve türk tarihinden favdalanmış, Türkler'in çok eski çağlardanberi mevcut olduğunu, medeniyetlerini, bu medeniyet izlerinin canlı bir surette nasıl yaşadığını, halıcılık ve benzeri san'atlarla, güzel san'atlarımızın kıymetini anlatmağa çalışmıştır. Bir kıs-

⁸¹ *Tahkikat-ı Edebîye Sütunları, Servet i fûnun*, nu. 1439, 11 Kânunievvel, 1919.

mında ise, memleketimizin günlük hayatını aksettirir; Trablus, Balkan ve I. Cihan harbi. Çanakkal'e ve İstiklâl savaşı bu hikâyelerinin mevzú'unu teşkil eder; bunlarda, harp dolayısıyla aile ocaklarını saran ayrılık acılarını, endişeleri, Balkan harbinden, umumî harpten sonra memleketimizin düştüğü ümitsizlikleri canlandırır. Çok sade bir dil ve vâzih bir ifade ile kaleme alınan bu küçük hikâyeler, tahkiye san'ati bakımından pek kıymetli olmamakla ve uzun hitabeleri ihtiva etmekle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908-1922 yılları arasında geçen hayatını olduğu kadar, kendine hâs üslubu, vak'alarındaki orijinallik, duygu ve fikir itibarıyla Ahmed Hikmet'i de yaşatacak değerdedir.

Yorgunluğu, mübtelâ olduğu kanser hastalığının verdiği za'f dolayısıyla Hariciye Vekâleti'ndeki müteşarlık vazifesinden istifaya mecbur kalan, Anadolu-Bağdad Demiryolları meclis-i idare azalığına ta'yin olunarak İstanbul'a döndükten altı ay sonra 19 Mayıs Perşembe günü 1927 tarihinde hayata gözlerini yuman⁸² ve Maçka'da Şehidler kabristanında medfun bulunan Ahmed Hikmet'ten bahseden şahsiyetler, onun bilhassa vatanseverliği üzerinde dururlar: Abdülhak Hâmid onu, yazılarındaki mümtaziyet ve hassasiyeti bakımından, «Mensup olduğu Servet-i fûnun edebiyatı içinde kudretle parlamış bir yıldız» a benzetir. Mehmed Rauf, türkçenin sadeleşmesi hakkında ileri sürdüğü fikirler, dilimizi yabancı gramer kaidelerinden kurtarmak için arkadaşlarıyla giriştiği münakaşalar ve eserlerinde bu düşüncelerini tatbik eden Ahmed Hikmet'i, millî mürşid diye vasıflandırır⁸³. Celâl Sâhir de, onda millet ve vatan sevgisinin daima genç ve kuyvetli bir heyecan hâlinde yaşadığına, bu mukaddes sevginin bütün eserlerinin kalbinde çarptı-

⁸² Ahmed Hikmet'in, zamanımıza yakın bir tarihte vuku' bulan ölüm tarihi, bazı eserlerde yanlış olarak 1926 dır (İsmail Habib, *Edebî Yeniliğimiş*, Remzi Kitabevi, c. I, s. 419; Mustafa Nihad Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, 1941, s. 248). *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Ahmed Hikmet maddesi'nde ise, 20 Mayıs'ta öldüğü kaydedilmiştir.

Ahmed Hikmet'in vefatı münasebetiyle duyulan teessürü Güneş ve *Türk Yurdu* mecmuaları, ona tahsis ettikleri nüshaları ile ifade etmiştir. 2 Haziran 1927 de, İstanbul Türkocağı'nda tertip olunan toplantıda, san'atına dair Prof. Fuad Köprülü, hayatı hakkında da Celâl Sâhir birer konferans vermişler, eserlerinden parçalar okunmuştur (*Türk Yurdu*, c.V, nu. 29, Mayıs. 1927, s. 528). Ahmed Hikmet'in ölümü dolayısıyla yer alan diğer neşriyat için, bk., *Servet-i fûnun*, nu. 192 (1606), 26 Mayıs, 1927; Abdullah Cevdet, *Ahmed Hikmet, İctihat*, nu. 230, 15 Haziran, 1927; *Hayat* mec., 26 Mayıs, 1927; *Millî Mecmua*, nu. 87, 1 Haziran 1927 (Bu nüshada Abdülhak Hâmid'in, Ahmed Hikmet hakkındaki mülâkat üzerine verdiği cevaplar Mehmed Mesih'e yazdığı bir mektubu da neşredilmiştir).

⁸³ Güneş mec., nu. 11, 1 Haziran 1927, *Ahmed Hikmet Hakkında İhtisalar; Ahmed Hikmet'i Nasıl Tanıdım*.

ğına işaret eder⁸⁴. Halid Ziya Uşaklıgil, «O hem kendi neslini, hem kendisinden sonra gelen nesli der-âgûş etmiş azîm ve necib bir sîne idi ki, oradan daima bitmez, tükenmez bir feyz ile vatani için, milleti için, lisani için berrak ve nezih bir aşk feveran ederdi» diyor. Hüseyin Rahmî ise, «Bu günkü milliyetçilik cereyanı -ki bir zamanlar lâfzı bile şiddetle memnu'du- birkaç idealist Türk'ün kalemlerinden gizli bir gaye ile gözyaşı gibi sızarak gizli bir birikinti husûle getirmişti. Şimdi damlaya damlaya göl oldu. Türklüğün bu âb-ı hayat sebîlcilerinden biri de Ahmed Hikmet» olduğu düşüncesindedir⁸⁵.

Ahmed Hikmet'in, ölümünü müteâkip ileri sürülen bu fikirlerden de, vatani fikir ve hisleriyle dikkati çektiği anlaşılıyor; onu edebiyat tarihimizde yaşatacak olan mahdud sayıdaki şiirleri, musahabe ve makaleleri değil, ictimai ve vatani küçük hikâyeleridir.

Ankara — 2/III/1951

⁸⁴ *Türk Yurdu*, c. V, nü. 30, Haziran, 1927.

⁸⁵ *Ahmed Hikmet Hakkında İhtisalar*, *Güneş* mec., ayn. sayı.